

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ЕКОНОМІКИ ТА УПРАВЛІННЯ

Дроздова Т.О.

ОНТОЛОГІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

для здобувачів освітнього ступеня магістра
зі спеціальності 033 «Філософія»
денної та заочної
форм навчання

Черкаси
2018

УДК 32.001(075.8)
ББК 66.0273

Автор:
Дроздова Тетяна Олександрівна

Рецензент: С.Д. П'янзін,
к.ф.н., доцент кафедри філософії та релігієзнавства ЧНУ ім. Б.Хмельницького

Дроздова Т.О. Онтологія політичної влади: Конспект лекцій для здобувачів освітнього ступеня магістра зі спеціальності 033 Філософія денної та заочної форм навчання [Електронний ресурс] / Т.О. Дроздова ; М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т. – Черкаси : ЧДТУ, 2018. – 79 с. – Назва з титульного екрана

Видання охоплює всі теми, визначені навчальною програмою для лекційної роботи. Проблемний виклад навчального матеріалу сприяє пробудженню інтересу до самостійного незаангажованого мислення, власних наукових пошуків.

УДК 32.001(075.8)
ББК 66.0273

Виробничо-практичне
електронне видання мережного використання

Дроздова Тетяна Олександрівна
КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
з дисципліни
«Онтологія політичної влади» для здобувачів
освітнього ступеня магістра зі спеціальності 033 Філософія
денної та заочної форм навчання

В авторській редакції

© Дроздова Т.О., 2018

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Лекція № 1-2. Сутність феномену влади	5
Лекція № 3. Проблема актуального та потенційного у владі. Влада та інтенція.....	20
Лекція № 4. Структура влади. Ресурси влади.....	26
Лекція № 5. Конфлікт, інтереси, преференції та влада.....	30
Лекція № 6. Форми здійснення та організації політичної влади.....	38
Лекція № 7. Політична влада та інформація.....	48
Лекція № 8-9. Основні концепції влади.....	58
Словник основних термінів і визначень.....	70
Рекомендована література.....	76

ВСТУП

Навчальний курс «Онтологія політичної влади» передбачає аналіз концептуальних проблем, що мають місце в дискусіях з приводу змісту поняття; визначення онтологічного статусу влади, зв'язку політичного буття влади з соціальним світом, факторів, що обумовлюють існування владних системи.

Метою курсу є вивчення концептуальних підходів до аналізу та інтерпретації феномену влади, сутності та специфіки політичної влади, механізмів, принципів та процедур державного управління як практичного вияву політичної влади.

Навчальна задача курсу: аналіз наявних у соціально-філософському дискурсі підходів до дефініції поняття *влада*, визначення особливостей, форм і механізмів політичної влади, теоретичних перспектив і напрямів у вивченні політичної влади, специфіки і особливості окремих форм політичної влади в українському суспільстві.

Результати навчання:

- вміння аналізувати та інтерпретувати явище влади з позиції різних наукових парадигм;
- вміння виявляти особливості феномену влади в науковому дискурсі;
- вміння екстраполювати теоретичні конструкти стосовно явища влади на сучасні суспільні реалії;
- вміння характеризувати особливості політичної влади в сучасній Україні.

Лекція № 1-2.

Сутність феномену влади

Логіка викладу.

1. Багатовимірність поняття *влада*, проблема визначення поняття *влада*, історичний контекст дефініції поняття.
2. Поняття *політичної влади*. Влада і політична влада.
3. Політична влада і державна влада.

1. Багатовимірність поняття влади, проблема визначення поняття влади, історичний контекст визначення поняття.

Здавалося б, всі знають, що таке *влада*. Вона є частиною щоденного людського досвіду і як така формує уявлення про себе на рівні здорового глузду. Люди часто використовують це слово, не замислюючись над його змістом, інтуїтивно вкладаючи дещо в нього. Але спроби чіткої дефініції, уточнення меж поняття викликають труднощі. Як зазначав Р. Берштедт: «Всі ми прекрасно знаємо, що це таке до того часу, поки нас не спитають».

Роберт **Берштедт** (Бірстедт) – американський соціолог, був учнем російсько-американського соціолога Питирима Сорокіна, віце-президентом американської соціологічної асоціації, коли Сорокін її очолював, директором Американської спілки громадянських свобод.

Поняття влади належить, таким чином, до числа найбільш складних для розуміння, визначення і пояснення.

Як будь-який важливий феномен людського життя, влада завжди була у сфері уваги соціальних філософів. Вже праці Платона та Арістотеля містять немало цікавих зауважень про владу, її властивості та закономірності. Там ми зустрічаємо і спроби окреслити саме поняття влади. Платон розглядає владу як силу, що базується на спеціфічному знанні – правління. Це відповідає його поясненням людської діяльності через знання, притаманне їй окремим видам. Політику він визначає як специфічне знання влади над людьми у її найбільш загальному вигляді. Арістотель розуміє владу як рису притаманну будь-якій складній системі. Все, що складається з частин, має владний елемент та елемент підпорядкований, це природний закон. Влада у Арістотеля – це активна форма, що трансформує пасивну матерію у реальні предмети. В соціальному житті влада забезпечує організацію спільної діяльності і стабілізує відношення у соціальній системі.

Але античні мислителі не прагнули детально аналізувати поняття влади, вважаючи, що будь-яка людина зі здоровим глуздом розуміє ключові поняття типу *влада, авторитет, правління, вплив*.

Перша спроба визначити владу, пов'язана з іменем Т. Гоббса, який заклав підвалини **каузальної концепції влади** (влада як специфічне причинне відношення), що превалує і дотепер у західних теоретико-політичних

побудовах. «Влада людини, - пише Гоббс, - це наявні засоби досягнути в майбутньому деякого блага». Влада ініціюється людською діяльністю і виявляє себе у каузальному відношенні. Причиновий зв'язок – це відношення між двома змінними, в якому одна змінна продукує зміни в іншій. Причиновий зв'язок виникає лише між предметами та явищами, співвідносними одне з одним, хоча вони можуть бути віддалені хронологічно і просторово. Гоббс розглядає соціальні відношення назагал як механізм контактів та зіткнень, в яких одні тіла (агенти) штовхають інші тіла (пацієнтів). Влада і причина розрізняються часом дії. Причина спрямована у минуле, до наслідку, що уже продукований, влада – це здатність продукувати дещо у майбутньому. Влада – це відношення між агентами, в яких один з агентів може стати причиною дій іншого. Влада – це диспозиційне поняття, що виражає потенціал суб'єкта влади досягнути гарантованого підпорядкування об'єкта і контролювати об'єкт. Влада існує, навіть якщо суб'єкт не реалізує свій потенціал підкорити об'єкт. Влада – це асиметричні і конфліктні відношення, що відображають панування одних людей над іншими.

Більшість дослідників погоджується з тим, що в основі поняття влади міститься ідея продукування каузальних наслідків: влада – це здатність впливати на об'єкт. «Абсолютним спільним ядром або примітивною ідеєю, що лежить в основі міркувань про владу є ідея про те, що **A** якимось чином впливає на **B**» (С. Льюкс).

Стівен **Льюкс** – британський політолог і соціолог, в сфері наукових інтересів якого соціологічні побудови Емілія Дюркгейма та його послідовників, марксизм, види влади, форми лібералізму, поняття «хороше суспільство», моральний конфлікт та політика.

Проте у такому вигляді визначення влади залишається занадто аморфним. Очевидно, що не всяка здатність впливати і не будь-який вплив є владою. Тому концепція влади мусить включати певний критерій (критерії) сутнісного (значимого) впливу, що відрізняє владу від звичайного каузального зв'язку. Ці критерії не очевидні, пов'язані з багатьма дискусійними питаннями, як-то:

- потенціальне та актуальне у владі;
- влада дії (щось зробити) чи влада над (кимось);
- здійснення влади (спонтанність, організованість);
- суб'єкт влади (хто є суб'єктом влади: індивіди, групи, організації, соціальні структури та системи);
- влада та конфлікт, опозиція, спротив, асиметрія (чи постулює їх влада з необхідністю);
- об'єкт влади (що є об'єктом влади: інтереси, преференції, поведінка, свідомість, вибір діяльності)

Багато відомих дослідників намагалися відповісти на ці питання та сформулювати власне бачення, так що вивчалися і вивчаються різновиди і форми влади, історичні контексти влади, структури і функції влади, технології і процедури розподілу влади, але проблема точного визначення залишається,

тому що: семантика даного поняття надзвичайно різноманітна; немає сумнівів у існуванні влади, але існує проблема у фіксації поняття; ширший контекст виявляє величезну кількість позицій.

Варто зазначити, що труднощі з визначенням існують не лише для поняття влади, але й для понять *політика, політичне, свобода, справедливість, рівність, демократія*. Тому останнім часом набула поширення методологічна ідея про *сутнісну суперечність політичних понять* (essential contestability of political concepts). Коротко вона говорить, що: 1) існує багато визначень, 2) критерії правильності і неправильності належать до оцінних багатовимірних суджень, відповідно вони не мають пріоритету по відношенню одне до одного, 3) визначити пріоритет емпірично неможливо, 4) сутнісна суперечливість стверджує, що цінності знаходяться в межах самого поняття, тому формулювання правильного та об'єктивного принципово нездійснено. Ця ідея фіксується навіть у словниках (напр., англійський соціологічний словник пише: поняття *влади* залишається дискусійним, його використання необхідно пов'язане з критичними питаннями цінності дослідницької перспективи).

Філософ і політичний мислитель Александр Кожев (Александр Володимирович Кожевніков) у роботі «Поняття влади» так описує проблемне поле: «поняття і проблема влади так мало досліджені, дослідники займалися питаннями передачі влади, її походженням, але сама сутність цього феномену зрідка привертала увагу.

Александр **Кожев** (Александр Володимирович Кожевніков) – російсько-французький філософ, учень К. Яспера, розвивав марксистсько-екзистенційну версію французького неогегельянства. На посаді чиновника Міністерства зовнішньої торгівлі Франції брав участь у процесах європейської економічної інтеграції, був організатором Європейських співтовариств (прообраз Європейського Союзу). Автор концепції *кінця політичної історії*.

Очевидно, що неможливо розглядати політичну владу і саму структуру держави, не маючи уявлення про владу як таку. Тому необхідно попереднє дослідження влади, яке мусить передувати всім дослідженням держави». Тобто Кожев постулює 3 тези:

- 1) поняття влади мало досліджене;
- 2) політична влада похідна від влади, тому коректний аналіз політичної влади мусить базуватися на аналізі влади як такої;
- 3) вивчення держави передбачає попередній аналіз поняття влади.

Аналізуючи владу Кожев виділяє 4 сутнісно відмінні теорії влади, метафізичною основою яких виступає структура часу, оскільки влада – це людський феномен, а не природний, відтак, історичний. Значить влада може виявлятися виключно у світі з часовою структурою. Людський час має власний ритм: минуле, теперішнє і майбутнє. Час як такий володіє цінністю влади.

1. **Теологічна** або теократична (споконвічна та абсолютна влада належить Богу, решта – відносні, похідні. Ця теорія належить схоластам, її прихильниками є апологети спадкової монархії). Це - *Влада Батька*. Ця

влада обґрунтовується Вічністю. Насправді, Вічність не має влади, і якщо деяка влада обґрунтовується вічністю, то виявлятися вона може між часом та вічністю. Влада вічності протистоять темпоральним владам, це влада «вічних принципів», на які часто посилаються, і влада яких ґрунтується на тому, що вони знаходяться поза темпоральними модусами часу. Від вічності свою Владу отримують представники Бога на землі. Тож очевидно, що якщо вічність і має владу, то лише як опозиційну темпоральним. Вічність – це заперечення часу, тобто його функція. І відповідно, Влада Вічності стверджується як влада за негативним відношенням до Влади Теперішнього, Минулого та Майбутнього.

2. **Теорія Платона** (влада спирається на справедливість, будь-яка інша влада – це псевдо-влада, що підтримується силою). Це - **влада Судді**. Основою цієї концепції виступає Минуле. Воно завжди поважне. Торкатися його – це блюзнірство, ігнорувати його – це не по-людському. У всі часи, особливо у язичницькій античності, Влада інституту виправдовувалася його давністю. Давність роду та самої держави втілювала не лише славу, вона була реальним підґрунтям влади.

3. **Теорія Арістотеля** – влада обґрунтовується мудрістю, знанням, можливістю передбачення та виходу за межі безпосередньої даності. Це – **Влада Вождя**. Пріоритет майбутнього призводить до влади Вождя, переважно це влада революційного вождя (політичного, релігійного), який пропонує універсальний проект (Сталін). Людина майбутнього має владу хоча б тому, що для неї все попереду. Молодь отримує владу від майбутнього, втіленням якого вона є. Іноді ця влада неабияка. Тим більше, що ми із завзяттям визнаємо владу людини завтрашнього дня, оскільки для неї все попереду.

Можна посилатися на майбутні століття (як Гітлер), або на тисячоліття минулі (як Муссоліні).

4. **Теорія Гегеля**, де влада – це відношення пана і раба (переможця і переможеного, де перший готовий ризикувати життям заради визнання, інший надав перевагу підкоренню, а не смерті). **Влада Пана** ґрунтується на пріоритеті теперішнього. Теперішнє має владу саме як теперішнє. Люди хочуть бути up to date, «не відставати від свого часу». Величезна й тиранічна влада моди є владою теперішнього, дійсного. Влада людини сьогодення пов'язана з тим, що вона репрезентує дійсність. Теперішнє дійсно присутнє, наявне, на відміну від поетичної ірреальності минулого та утопічної ірреальності майбутнього.

Згідно, з позицією Кожева, лише остання теорія була філософськи розроблена належним чином – як на рівні феноменологічної дескрипції, так і на рівні метафізичного та філософського аналізу.

Існують також теорії влади, що зводять владу до сили. Але ці теорії, на думку Кожева, хибні, оскільки «Сила не має нічного спільного з владою, позаяк є її протилежністю. Визначати владу як силу – це просто ігнорувати, заперечувати першу».

Сам Кожев пропонує плюралістичну модель методологічного аналізу влади, що є єдністю трьох способів дослідження – метафізичного, онтологічного та феноменологічного. Феноменологічний аналіз влади передбачає дослідження сутності влади як такої (її ідеї), а також її структурних елементів. Метафізичний – пов’язує аналіз влади з вихідними принципами існування об’єктивного світу, з джерелами та тенденціями розвитку влади. Онтологічний – передбачає вивчення різноманітних форм буття влади (судової, виконавчої, законодавчої), її генези (спонтанність, організованість), соціальних носіїв влади (індивідуальних та колективних), способів передачі (наслідування, обрання, призначення), функціонування (автономія, залежність).

Крім того, Кожев формулює ідею про існування різноманітних типів психології влади (психологія здійснення влади та психологія підкорення владі) в залежності від особливостей її політичного буття.

Наступною сходинкою аналізу влади стала концепція Макса Вебера, в якій поняття влади набуло сучасної визначеності. Вебер розглядав владу як «вірогідність того, що дехто буде мати можливість реалізовувати свою волю у соціальному плані всупереч спротиву, незалежно від того, на чому ця вірогідність базується». Вебер підкреслює такі риси влади:

- 1) влада – це відношення між індивідами, але не належить індивіду;
- 2) влада мусить визначатися у термінах вірогідності (можливості);
- 3) основою влади можуть бути будь-які речі, властивості або відношення;
- 4) влада завжди проти когось, вона передбачає конфлікт і дію всупереч інтересам людей.

Як і Гоббс, Вебер визначає владу як навмисне асиметричне відношення між індивідами (не групами або спільнотами). На відміну від авторитету, влада пов’язується не з соціальним статусом або роллю, а з персональними якостями індивіда. Проте Вебер вважав поняття влади соціологічно аморфним, оскільки будь-яка людська якість, будь-який збіг обставин можуть створити ситуацію, у якій індивід може вимагати підкорення своїй волі. Тому він надає перевагу поняттю *панування*, на його думку, більш чіткому, яке він розглядав як окремий випадок влади (можливість змусити певну групу людей підпорядковуватися певній команді).

Сучасні дискусії про владу починаються з праць Гарольда Дуайта Лассвелла та Абрахама Каплана («Влада і суспільство, 1951), Роберта Бершtedта (Бірstedта) («Влада і прогрес», 1974), Герберта Александера Саймона, Роберта Алана Даля, та ін., опублікованих у 50-60 рр.

Гарольд Дуайт Лассвелл – американський політолог, один з фундаторів сучасної політології, представник біхевіоралістського напрямку у політичній науці, один з засновників Чиказької школи соціології, теоретик міждисциплінарного підходу дослідження особистості у різних сферах діяльності.

Абрахам **Каплан** – американський філософ єврейсько-українського походження, президент американської філософської асоціації (1947-1958 рр.)

В них аналіз поняття влади стає всебічним та систематизованим, перетворюючись на важливий елемент дослідження владних відносин у суспільстві в цілому та в його окремих сферах.

Герберт Александер **Саймон** – американський політолог, соціолог, економіст, лауреат, Нобелівської премії з економіки (1978), вважається одним з творців сучасної теорії управлінських рішень (теорії обмеженої раціональності).

Роберт Алан **Даль** – американський політолог, один з творців концепції плюралістичної демократії, здійснив значний вплив на розвиток політичної науки емпіричними дослідженнями про розподіл влади у місцевій спільноті та теоретичними розробками в галузі демократії та плюралізму.

Важко виділити та класифікувати всі, гідні уваги, концепції влади, оскільки дистинкцію між ними можна здійснювати за різними критеріями. Але (і з цим погоджується більшість дослідників) у концептуальному аналізі влади доволі чітко простежуються дві основні традиції.

- Перша традиція визначається як **традиція реалізму** або як **секційна (групова)** концепція влади, що розвиває ідеї Гоббса та Вебера, представлена працями Лассвелла й Каплана, Даля, Картрайта, Льюкса, Гідденса та ін., де влада визначається як асиметричне відношення між індивідами, що передбачає актуальний або потенційний конфлікт між індивідами. Вона виникає у тих сферах соціальних відносин, де один з суб'єктів володіє здатністю впливати на іншого, долаючи спротив останнього. Влада концептуалізується як влада над кимось, як «відношення нульової суми», в якому зростання влади одних індивідів або груп означає зменшення влади інших індивідів або груп.
- Друга традиція – **несекційна концепція влади** – відкидає ідею «нульової суми», припускаючи, що влада може здійснюватися задля спільної вигоди. Тут влада виступає колективним ресурсом, здатністю досягти спільного блага. Ця концепція наголошує на легітимності влади, на її приналежності не окремим індивідам або групам, а колективам людей чи суспільству в цілому. Сучасними апологетами цієї концепції, що веде свою традицію від Платона та Арістотеля, є Толкотт Парсонс, Ганна Арендт, деякою мірою Мішель Фуко.

Ганна **Арендт** – відомий американський політолог-теоретик. Її роботи стосуються природи влади та суб'єктів політики, безпосередньої демократії, авторитету та тоталітаризму.

Толкотт **Парсонс** – американський соціолог-теоретик, очільник школи структурного функціоналізму, один з фундаторів сучасної теоретичної соціології.

Мішель **Фуко** – французький філософ, найбільш відомий своїми дослідженнями соціальних інституцій, карної системи, загальними теоріями стосовно влади і відносин між владою і пізнанням.

Зрозуміло, що далеко не всі концепції можна втиснути у названі підходи (наприклад, класичний марксизм, що розглядає владу у капіталістичному суспільстві в термінах класового панування, тобто у межах першої традиції, та водночас доводить, що у комуністичному майбутньому її буде подолано).

Ми ще повернемося у наступних лекціях до докладного аналізу різноманітних концепцій влади, але щоб означити здобуток західної політичної науки у сфері дефініції влади, коротко підсумуємо, зазначаючи знакові дослідження.

Сучасна західна політична думка у своєму розумінні природи та сутності влади пройшла три етапи. Перший датується 1961 роком і працею Роберта Даля «Хто править?» Відповідь проста: влада належить тим, хто приймає рішення, тобто вносить законопроекти (наприклад, про місцевий бюджет) і домагається їх прийняття. В дослідженнях самого Даля, що були проведені в окремо взятому місті Нью-Хейвені, владою був наділений мер цього міста Річард Лі, що успішно переобирався на посаду протягом 16 років.

1962 рік, праця Пітера Бахраха та Мортон Бараса «Два обличчя влади» стверджує, що влада належить тим, хто визначає, які рішення можна приймати, а які – ні. Крім першого обличчя, тобто підпису на офіційних документах, влада має друге обличчя – розуміння усіх учасників офіційної влади стосовно того, які рішення можна приймати, а які – ні; будь-яка офіційна особа є виразником інтересів певних кіл, від підтримки яких залежить переобрання на наступний термін, відповідно, саме ці кола, а не офіційна особа є справжньою владою.

1974 рік. Стівен Льюкс пише працю «Влада: радикальний погляд», в якій стверджується, що влада належить тим, хто формує розуміння, які рішення правильні, а які – ні. Тобто, крім перших двох обличчя влади, вирішальна роль при підпорядкуванні належить правильно сформованій у підлеглих картині світу. Суть цієї картини світу проста: підкорятися треба визначеним особам, що мусять поводитися певним чином, говорити правильні слова та приймати правильні рішення. Якщо така картина світу сформована, то піддані будуть всіляко підтримувати актуальне владне угруповання, а опозицію сприймати як особистого ворога. Фактично, Стівен Льюкс намалював тут схему неліберальної демократії, емпірично відкрити Фарідом Закарія лише у 2003 році.

Ця третя стадія з'ясувала, що справжня влада полягає якраз в тому, щоб піддані самі відкидали факти, що суперечать сформованій у них картині світу.

Концепція Льюкса швидко отримала підтримку у працях інших авторів. У 1975 році М. Фуко у роботі «Наглядати й карати» описав дисциплінарні практики, що формують у людей належні думки і поведінку. У 1981 році Керол Квіглі у книзі «Англо-американський істеблішмент» розповів про реальне владне угруповання Великої Британії (групу Родса-Мілнера), що насаджувала свою політику переважно через пресу і освіту (газета «Таймс», оксфордські коледжі). Тобто, по суті, цими працями було визначено, що влада належить тим, хто зомбує. Та подальший перебіг подій показав, що така позиція не надто влаштовує тих, хто зомбує, тому публікації на тему влади після С. Льюкса були зведені до критики його концепції з різних боків. І сьогодні мейнстрим теорії влади – це хитання між першою та другою стадією, без уваги до третьої.

2. *Поняття політичної влади. Влада і політична влада.*

В сучасному філософсько-політичному дискурсі дискусійною залишається проблема розмежування понять *влада* та *політична влада*. І це не дивно, адже більшість сучасних досліджень влади відбувається саме у політичній сфері. В соціально-філософській літературі прикметник *політична* у поєднанні з іменником *влада* використовується частіше, ніж будь-який інший. Тож цілковито зрозумілою є тенденція деяких дослідників розглядати владу саме як політичну, у цьому випадку прикметник *політична* стає надлишковим. Друга тенденція розглядає політичну владу як підсубкатегорію влади як такої, аргументуючи свою позицію тим, що влада не вичерпується політикою і не всі владні відношення відбуваються у політичній сфері.

У межах першої тенденції розрізняють два види обґрунтування і пояснення політичної влади, багато хто з дослідників вважає політичну науку наукою про владу, влада (політична влада) є головним об'єктом її вивчення. Як пишуть Лассвелл та Каплан: «Політична наука як емпірична дисципліна є вивченням формування та розподілу влади, вона вивчає владу у цілому, у всіх формах її існування». Дж. де Врі визначає політику як процес, в якому люди намагаються встановити або змінити визначений набір або конфігурацію поведінкових можливостей, наявних у інших людей», таким чином всі владні відношення, де б вони не виникали, стають свідченням наявності політичної ситуації. Цей погляд ототожнює владу з політичною владою. Й поняття політичної влади не має чіткого визначення, адже влада у будь-якому випадку виявляється феноменом політичним.

Інша інтерпретація поняття політичної влади була запропонована Т. Парсонсом та Г. Арендт. Обидва автори вводять поняття політичної влади у загальну схему аналізу великих соціальних систем, виключаючи тим самим можливість міжособистісних відносин у сфері влади. Влада інтерпретується тут як властивість (належність) великих колективів, що спрямована на реалізацію спільної мети. Тобто, влада, за визначенням, є явищем політичним. У парсонівському поясненні політики, роль влади подібна до ролі грошей у поясненні економічних процесів.

Варто зазначити, що зазвичай дослідники не вдаються до розрізнення особливостей та нюансів цих термінів, нехтуючи чітким розмежуванням *влади* та *політичної влади*. Ця тенденція наявна не лише у емпіричних, а й у суто теоретичних дослідженнях. Але поняття *влада* вживається у мовленні не тільки у випадках дескрипції політичних подій. Люди говорять про владу у родині (батьки-діти), ми використовуємо поняття *релігійної влади*, говоримо про владу над власними емоціями, тощо. Крім того, існування поняття *політичної влади* передбачає наявність владних відносин у інших сферах, в іншому випадку прикметник *політична* є надлишковим. І якщо розглядати владу суто як політичну, то і решта явищ, маркованих як владні, мусять належати до сфери політики. Відповідно, неможливим стає виділити політику з-поміж інших сфер соціального буття. Безумовно, політика не має чітких меж, але те саме можна сказати й про інші сфери соціального буття. І хоча всі типи владних відносин й дій можуть мати політичні наслідки, влада, між тим, не може розглядатися як визначальний елемент політики або як єдиний визначальний фактор. Так, Д. Істон вважає, що концепція політичної влади Лассвелла та Каплана є занадто широкою, оскільки «політична наука не вивчає владні відносини в кримінальному угрупованні, родині або церкві лишень тому, що в них дехто контролює діяльність інших», «політичні дослідження торкаються не всіх, а лише політичних аспектів владних відносин».

Девід **Істон** – канадський політолог, відомий дослідженнями динаміки політичних систем, автор праць «Політична система» (1953), «Концептуальна структура для політичного аналізу» (1965), «Системний аналіз політичного життя» (1965).

Тобто, далеко не всі види влади є політичними. Політична влада є лише одним з її різновидів. І таким чином нагальним стає з'ясування критеріїв політичної влади, виділення сукупності ознак, що відрізняють політичну владу від інших видів владних відносин між людьми. Це не просто, адже поняття *політики* є не менш дискусійним, ніж поняття *влади*.

Інтуїтивно смисл терміну *політика* зрозумілий. Політика пов'язана з державними рішеннями, конфліктом та співробітництвом різноманітних соціальних сил, участю громадян у виборчому процесі, забезпеченням національної безпеки, захистом країни тощо. Але соціально-філософський дискурс пропонує різні інтерпретації політики та критеріїв її виокремлення у відносно самостійну суспільну сферу. До 20 сторіччя політика зазвичай трактувалася як сфера державного управління, відповідно, політична влада обмежувалася державними інститутами та урядовими закладами, але якщо політику розглядати лише у межах держави, як пояснити політичне життя у додержавних суспільствах? Державна інтерпретація політики, крім того, створює проблеми пояснення подій суспільного життя, що відбуваються поза безпосередньою сферою державного управління, які, однак, мають на неї суттєвий вплив (як-то, угоди про платню, відкриття та закриття підприємств, революційна активність, участь громадян у роботі недержавних організацій та

іншою соціальною активністю, пов'язаною з розв'язанням політичних проблем). Крім того, ця концепція виключає з політичного процесу тих суб'єктів політики, які діють за межами державних структур, але здійснюють вплив на прийняття державних рішень (політичних лідерів). І ця концепція не в змозі пояснити природу міжнародної політики, де відсутні тотожні державним міжнародні владні структури, що мають легітимне право на здійснення примусу у відношенні суверенних держав.

Тому більшість сучасних дослідників не обмежує політику державною сферою, розглядаючи її як процес формування й здійснення публічної політики. Політика асоціюється з політичними проблемами та імперативними рішеннями. Політика – це процес формулювання, прийняття та реалізації цих рішень, вона впливає на життя суспільства в цілому й виражає відношення конфлікту та співробітництва між політичними акторами. Цей погляд характеризує політику як процес перемовин, досягнення угод, компромісу між політичними акторами, що мають власні інтереси і власні політичні цілі. Політика, таким чином, є засобом розв'язання суспільних проблем без застосування сили, це механізм вибору між альтернативами, що зберігає цілісність суспільства й певні, конвенційно встановлені «правила гри». Це дозволяє включати у сферу політики різні види недержавної діяльності, значно розширюючи межі поняття.

Одним з найбільш впливових визначень політики в межах даної течії стала концепція Д. Істона, згідно з якою політичні явища мають місце в тих соціальних процесах, які пов'язані з авторитарним розподілом цінностей в соціальній спільноті. Розподіл цінностей (благ, послуг, освіти, статусів, духовних цінностей) відбувається через систему взаємопов'язаних інститутів і організацій, що формують різноманітні розподільчі структури (наприклад, виробничу систему, систему освіти, медичного обслуговування). Визначальна роль тут належить структурам, що приймають імперативні рішення, від яких і залежить розподіл цінностей у різних сферах.

Незважаючи на очевидні переваги, цей підхід не зміг уникнути критики, оскільки він не в змозі дати вичерпне визначення політики. Визначаючи її як механізм прийняття рішень, альтернативний силі, цей підхід виключає зі сфери політики війни, революції, тероризм. Акцентуючи на компромісі й угоді, переговорному процесі як суті політики, він стверджує, що всі інтереси можуть бути узгоджені, що виключає розгляд найбільш важких для розв'язання політичних проблем, що не припускають компромісу (расизм, шовінізм, тероризм).

Крім того, цей підхід дещо етноцентричний, оскільки він ототожнює характеристики політичного життя у західних ліберальних демократіях з політичним життям як таким. Політична влада при цьому обмежується сферою легітимної влади та авторитету, тоді дане поняття не можна використовувати в ситуаціях, де влада здійснюється за межами легальних каналів політичної діяльності. Тож, Істон звужує політичну сферу, виключаючи з неї відношення, у яких об'єкти політичного впливу не сприймають політику як авторитарну, тобто джерелом їх підпорядкування виступає не обов'язкове підпорядкування

суб'єкту, а інші фактори (наприклад, ситуації, де люди змушені підпорядковуватися нелегітимному військовому режиму). В цих ситуаціях влада суб'єкта не сприймається об'єктом як авторитарна (базована на авторитеті), але є частиною політичного життя.

Нарешті, більшість дослідників характеризує політику як сферу конфлікту й опозиції і, як правило, недооцінює ненасильницькі механізми впливу на свідомість та поведінку людини. Вважається, що конфлікт є обов'язковим елементом політики, а його відсутність є відсутністю політики (політичної дії).

В цілому це наближається до дійсності. Різне розуміння суспільного блага, обмежена кількість ресурсів, нерівний розподіл цінностей між соціальними групами визначають конфлікт постійною рисою політики в тому сенсі, що не може бути досягнуто повного консенсусу між соціальними акторами у відношенні формування та здійснення політичних рішень. Але можуть існувати сфери, де рішення будуть підтримуватися усіма учасниками політичної дії. Тому їх необхідно розглядати як частину політичного життя.

Багато хто з політичних дослідників, як уже було сказано, визначає політику через владу, наприклад як боротьбу за владу. Відповідно, політична влада може бути визначена як влада над владою інших. Але визначене таким чином поняття влади може бути віднесено до будь-яких організацій (груп зі стабільними відносинами субординації і управління (школа, родина) і водночас виключати неопосередковані види влади (владу харизматичного лідера).

В іншій інтерпретації влада ототожнюється з політичним правом (вперше вже у Дж. Локка).

Дж Бентам стверджував, що політична влада – це виключення в законі. Конституція визначає певні види влади (сецесія, номінація, презентація, концесія, інституція, вибори). Події протилежного роду позбавляють людей цієї влади (звільнення, відставка).

Джеремі Бентам – англійський філософ і правознавець 18 ст., засновник філософської течії утилітаризму.

Бентам виділяє 7 елементарних форм влади:

- безпосередня влада над людьми;
- безпосередня влада над речами інших людей;
- безпосередня влада над суспільними колективами людей (класами);
- влада над суспільними речами;
- влада керувати колективами людей (класами);
- влада класифікувати:
 - ✓ за місцем;
 - ✓ за часом;
 - ✓ людей;
 - ✓ речі;
- влада нагороджувати й не нагороджувати.

Всі ці види влади поділяються на 3 групи:

- законодавчі;
- виконавчі;
- судові.

Серед сучасних дослідників влади цей підхід підтримує П. Морріс, що визначає політичну владу як форму легального права або формальну владу.

Але якщо поняттям *політична влада* ми хочемо позначити всі форми влади у політиці, то цей підхід видається занадто вузьким.

Отже, поняття *влада* і *політична влада* не є синонімами. Політична влада є різновидом влади і охоплює всі види владних відносин у сфері політики. Тому поняття політики (політичного) є визначальним для дефініції політичної влади. Тобто влада є політичною, коли відношення між її суб'єктом та об'єктом належить до сфери політики, а її результати стосуються розв'язання політичних проблем.

Безумовно, політика пов'язана з функціонуванням держави і здійсненням державного управління: дія може вважатися політичною, якщо вона впливає на державні інститути й формування урядової політики. Але політика не обмежується сферою прийняття політичних рішень у державних структурах, що базуються на легальному авторитеті. Багато важливих подій політичного життя відбувається поза безпосередньою сферою діяльності держави та уряду. І вони не обов'язково мають легальний статус або легітимність. Політика охоплює всі соціальні відносини і події, що здійснюють вплив на життя соціальної спільноти, вона виражається у будь-яких діях, спрямованих на зміну або збереження умов їхньої життєдіяльності.

Таким чином, можна виділити 2 взаємообумовлені критерії політики (політичного):

- вона пов'язана з процесом державного управління й функціонуванням державних (публічних) інститутів;
- вона включає в себе всі основні суспільні проблеми, події, відносини, які мають суттєвий вплив на життя соціальної спільноти і впливають на інтереси великих груп.

Політика невід'ємна від інших соціальних відносин. І дуже мало соціальних відносин можна вважати виключно політичними. Економічні, духовні (ідеологічні) відносини можуть належати до сфери політичного, відповідно, бути формами політичної влади. Вони можуть бути індивідуальними або колективними, можуть здійснюватися у формі сили, примусу, переконання. Хоча легальний авторитет є основною формою політичної влади.

Політична влада – конкретизація загального поняття влади стосовно політичної сфери, що виражає здатність суб'єкта забезпечити підкорення об'єкта у сфері політики.

Якщо владу визначати як владу щось зробити, то політична влада, відповідно, буде розглядатися як здатність однієї групи людей реалізувати свої політичні преференції (інтереси) у суперництві з іншими групами.

Але для такого розуміння влади краще використовувати термін управління, тоді як владу над кимось варто називати просто владою.

Політичні події і відносини можуть розглядатися і в термінах влади, і в термінах управління, тут нам необхідні обидва поняття. В деяких ситуаціях краще використовувати перше, в інших – друге. Наприклад, процес неприйняття рішення краще розглядати як здійснення влади (влади над) одних груп над іншими. Владна група змушує підпорядковану прийняти відповідний стан речей, тобто досягає її підкорення у відношенні вибору політичної дії. Цей же приклад можна пояснити і в термінах політичного управління: владна група володіє здатністю зберігати статус кво, вона досягає власної мети шляхом впливу на певні політичні події у відповідності зі своїми інтенціями. Різниця між двома інтерпретаціями полягає в тому, що у першому випадку акцентується на підпорядкуванні людей волі владної групи, у другому – досягнення владною групою певної мети.

3. Політична влада і державна влада.

Державна влада – публічне явище соціально-політичного характеру, основна форма реалізації політичного панування великої соціальної спільноти (народу, політичної нації, класу, еліти тощо); виступає функцією асиметричного суспільства, володіє у ньому верховенством, суверенітетом, має специфічні ознаки та професійний апарат для регулювання соціальних відносин, використовує право й можливість застосування легального примусу. Це – *основна форма публічної політичної влади* (поряд із муніципальною, партійною), якою реально розпоряджаються органи держави, її посадові особи відповідно до чинного законодавства (легалізація).

Сутність та особливості різних способів владарювання, мобілізації владних ресурсів, функціонування поля «панування/підкорення» та виробництво технологій влади, проблеми трансформації влади за умов традиційних, модерних і постмодерних суспільств були й є предметом фундаментальних досліджень, які складають *кратологічну теорію* (праці Ж. Блонделя, П. Бурд'є, М. Вебера, Ю. Габермаса, Е. Гідденса, Н. Лумана, С. Московічі, П. Сорокіна, Е. Тоффлера, М. Фуко, Ф. Фукуями та ін.).

Як *феномен державну владу* характеризує власна специфіка, ознаки та риси.

Найважливіші елементи її природи:

- політична воля,
- сила;
- ресурсний потенціал.

За сутнісними ознаками, **державна влада** не тільки цільова, організована, територіальна, легальна, правосуб'єктна, суверенна, але й інституціоналізована влада, якій більш властиві риси інституту, ніж іншим формам влади. У політико-правовому форматі – має безособовий характер, тобто існує довше за будь-якого її суб'єкта-носія.

Як *політичний інститут державна влада* має відповідну структуру, ієрархію, компетенції органів та установ, які функціонують у конкретному політичному просторі; структурні компоненти державної влади складаються зі системи політико-правових інститутів, що є типовими для історичних форм держави, але специфічними при реалізації в окремих країнах. Тому це найбільш інституційний спосіб реалізації політичної волі народу або блоку соціальних сил у державних формах, специфічними засобами і методами державного управління.

Державна влада діє за уповноваженням і від імені всього суспільства (унаслідок виборів), хоча на практиці не завжди представляє загальнонаціональні цілі, може скластися дисбаланс на користь елітарно-кланових інтересів.

Онтологічна сутність державної влади полягає в наступному.

1) Будь-яка державна влада має політичний характер, але не всяка політична влада (зокрема, партійна, самоврядування) є державною.

2) Це єдиний, консолідований (або централізований) феномен щодо змісту, соціальних цілей, структури та функцій; її поділ на гілки (законодавчу, виконавчу, судову) не заперечує цієї єдності.

3) Ця влада є приналежністю держави, її здійснюють від імені народу державні органи та держслужбовці, що мають діяти в інтересах усього суспільства, а не окремих соціальних верств чи партій.

4) Державна влада виконує арбітражну роль у суспільстві, до чого не здатна жодна інша публічна влада через відсутність необхідних повноважень і засобів. Держава регулює відносини соціальних, економічних, етнічних та інших груп, не припускаючи, щоб їх боротьба спричинила шкоду загальним справам, загрожувала анархією, соціальною кризою чи «розпадом» суспільства.

5) Державна влада має особливі механізми здійснення: вона формалізована, легалізована, закріплена у правовій формі; реалізується завдяки дії політико-правових інститутів (глави держави, парламентів, урядів, судів тощо) і спеціалізованого держапарату.

6) Державна влада передусім об'єднує населення як громадян суверенної країни і, водночас, ділить його за адміністративно-територіальними ознаками; тому, з одного боку, формується державна спільнота, з іншого – створюються публічні політичні організації: суб'єкти федерації, автономні утворення, територіальні одиниці.

7) Виключно державна влада юридично уповноважена від імені суспільства застосовувати легальний та універсальний примус (легалізоване насилля). Межі використання державою примусу мають бути обмежені правом; це враховує законодавство всіх сучасних прогресивних країн.

8) Державна влада має юридичне верховенство у суспільстві, є суверенною (загально територіальною, поширюється на увесь соціум) та універсальною (регулює всі галузі життя).

Структурний формат державної влади представлений відповідними *органами*, які слугують інструментом державних практик; тут зосереджені та

локалізовані державні владні функції та суб'єкти цієї діяльності. Вони також створюють власний апарат, як систему *владних державних установ* – управлінь, організацій, працівники яких виконують функції та дії державно-політичного менеджменту.

Суб'єктами державної влади є ті громадяни (піддані) держави, які посідають певні місця у цих органах і виконують відповідні владно-державні функції (ролі). Ці «ролі» за умов їх знеособлювання, стандартизації, формалізації та відповідності юридичним нормам, трансформуються на відповідні державно-владні посади. Суб'єкти державної влади, і працівники державного апарату виконують свої керівні функції професійно; вони звільнені на цей час від інших видів діяльності, отримують встановлену зарплатню, крім того, мають спеціальний статус – державних службовців. Слід врахувати, якщо владні органи, державні інституції та посади в системі державного управління є відносно постійними у часі, то конкретні особи, що займають посади у цих органах і виконують відповідні функції, є тимчасовими і підлягають ротации у визначені законом строки. Адже нерідко деякі уповноважені особи в органах влади використовують державні посади і повноваження, орієнтуючись тільки на власні потреби й інтереси; ця практика пов'язана з бюрократизмом і корупцією.

Державна влада, як правило, делегована т.зв. *контрсуб'єктами* – громадянами або підданими держави (можлива й узурпація влади). Органи та установи держави і зайняті в них суб'єкти, опосередковують і репрезентують реальну владу всього населення країни. Таким чином, державна влада сучасного зразка є не безпосередньою, а *делегованою владою* від усіх громадян держави тим її особам, що виконують управлінські функції в державних органах і установах.

Питання для самоперевірки

1. Назвіть основні чинники, що утруднюють дефініцію влади в сучасному науковому дискурсі.
2. Які сутнісні характеристики, притаманні владі, на думку Платона, Арістотеля, Т. Гоббса, М. Вебера?
3. Яка типологія влади була запропонована А. Кожевим?
4. Назвіть основні традиції щодо визначення поняття *влада*. В чому їх особливість та відмінності?
5. На яких аргументах ґрунтуються традиції розрізнення та ототожнення понять *влада* та *політична влада*? Яка позиція виглядає, на вашу думку, більш виваженою.
6. В чому полягає сутність політичної влади на думку Дж. Бентама? Які основні форми влади він виділяє?
7. Вкажіть на сильні сторони та недоліки концепції політичної влади Д. Істона.
8. В чому, на ваш погляд, полягає відмінність між поняттями *політична влада* та *політичне управління*?

9. Назвіть основні характеристики державної влади.
10. Якою є структура державної влади?
11. Назвіть суб'єктів політичної влади.
12. В чому полягає онтологічна сутність державної влади?

Література

1. Ледяев В. Г. Власть: концептуальный анализ / В. Г. Ледяев. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2001. – 384 с.
2. Сенокосов Ю. П. Власть как проблема. Опыт философского рассмотрения / Ю. П. Сенокосов – М.: Московская школа политических исследований, 2005. – 184 с.
3. Конфисахор А. Г. Психология власти / А. Г. Конфисахор. – СПб.: Питер, 2004. – 235 с.
4. Ледяев В. Г. Социология власти. Теория и опыт эмпирического исследования власти в городских сообществах / В. Г. Ледяев. – М.: Изд. дом «Высшей школы экономики», 2012. – 472 с.
5. Лассуэлл Х. Кэплэн Э. Власть и общество / Х. Лассуэлл Э. Кэплэн; [Пер. с англ. А. П. Савицкого]. – СПб.: РАДАСТ, 2005. – 500 с.
6. Ледяев В., Ледяева О. Многомерность политической власти: концептуальные дискуссии / Валерий Ледяев, Ольга Ледяева. – Логос. – № 4-5 (39). – 2003. – С. 23-32.
7. Ледяев В.Г. Кто правит? Дискуссия вокруг концепции власти Роберта Даля / В. Г. Ледяев. – Социологический журнал. – № 3. – 2002. – С. 31-68.

Лекція № 3.

Проблема актуального та потенційного у владі. Влада та інтенція

Логіка викладу.

1. Диспозиційна та епізодична концепції влади.
2. Критика диспозиційного підходу. Контраргументи.
3. Критика розуміння влади як діяльності.
4. «Володіння владою», «здійснення влади», потенційна влада, латентна влада.

1. Диспозиційна та епізодична концепції влади.

Проблема актуального та потенційного у владі (в англійській літературі ця проблематика фіксується як *actual/potential problem*) розділяє її дослідників на дві групи:

- прихильників диспозиційної влади;
- прихильників епізодичної влади.

Перші (М. Вебер, Р. Тауні, Б. Беррі, Д. Ронг, П. Морріс) визначають владу як потенціал, можливість, здатність. Влада тут характеризується як здатність змусити людей робити щось, це не подія, а володіння чимось.

Денніс **Ронг** – американський соціолог канадського походження. Викладав соціологію в університетах Канади та Сполучених Штатів Америки, більшу частину життя працював у Нью-Йоркському університеті. Автор багатьох книг, зокрема «Скептична соціологія» (1976) та «Влада: її форми, підстави, використання» (1995).

Як пише, П. Морріс «Поняття влади завжди належить лише до здатності, можливості або диспозиційної властивості».

Пітер **Морріс** – професор Національного ірландського університету у Голвеї, автор праці «Влада: філософський аналіз».

Інші (Г. Лассвелл і А. Каплан, Г. Саймон, Р. Даль, Н. Полсбі) розглядають владу як різновид соціальної поведінки, визначаючи її в термінах актуального каузального зв'язку. Мати владу – означає здійснювати владу, а не просто мати здатність зробити щось. Нереалізований потенціал не може бути владою, владні відносини виникають лише у випадках, коли потенціал успішно використовується.

Відмінність між двома напрямками оприявнюється у використанні відмінних лексико-синтаксичних конструкцій: прихильники диспозиційної концепції говорять про *володіння владою*, опоненти – про *здійснення влади*.

При проведенні емпіричних досліджень часто відбувається фактична підміна диспозиційного розуміння влади епізодичним. Як відмічає Д. Ронг, деякі дослідники, що формально дотримуються першого погляду, насправді ототожнюють владу з її здійсненням, обмежуючи тим самим власні дослідження виявами влади в безпосередніх діях та реакціях на них.

2. Критика диспозиційного підходу. Контраргументи.

Прихильники епізодичної концепції зазвичай наполягають на суб'єктивізмі диспозиційної, що припускає володіння владою суб'єктом, який її не здійснює. Н. Полсбі у роботі 1963 року «Суспільна влада та політична теорія» писав: «Твердження, що будь-яка група потенційно могла би здійснювати значимий, вирішальний чи будь-який інший вплив у суспільних справах важко піддати науковому аналізу. Як можна говорити, насправді, про те, має актор владу чи ні, доки якась наявна послідовність подій не стане свідченням його влади. Якщо такі події мають місце, влада уже є не потенційною, а актуальною. Якщо ж події не відбуваються, то які ми маємо

підстави вважати, що актор має владу? Наукові підстави для такого припущення тут відсутні».

Нельсон Вулф Полсбі – американський політолог, професор Каліфорнійського університету в Берклі. Був директором Інституту політичних досліджень при цьому університеті, головним редактором видання «Американський політичний огляд».

Інший аргумент стверджує, що диспозиційна концепція припускає (або не виключає) можливості того, що віра у наявність влади у якоїсь людини чи групи, по суті, дає цим людям владу, так, що влада стає залежною від стану об'єкта. Але це заперечення може бути використане на користь диспозиційної концепції влади, яка, на відміну від епізодичної, здатна враховувати навіть такі випадки.

Нарешті, ще одне заперечення містить думку, що аналіз влади як потенціалу з необхідністю ототожнює владу з її основою, ресурсами (джерелами).

Але ці аргументи мають контраргументи, тому не дивно, що більшість дослідників дотримується диспозиційної концепції влади.

Зокрема, П. Морріс критикує Н. Полсбі за неправильне розуміння наукового знання, адже загальноприйнятим у філософії науки є погляд на те, що безліч наук має твердження, які не можливо підтвердити або заперечити, що не заважає наукам залишатися науками. На думку П. Морріса, не обов'язково кожного разу мати емпіричне підтвердження тому, що є загальновідомим на підставі попереднього спостереження.

Морріс зазначає, що не можна говорити про владу актора до того часу, поки якісь події, що ми їх спостерігаємо, не підтвердять її присутність. Але не є обов'язковим, щоби ці події належали до актуалізації саме цієї конкретної влади. Оскільки потенціал, на відміну від явища актуального, не може бути спостережений в принципі (можна спостерігати лише його маніфестації), то операціоналістська метода доведення є неадекватною стосовно диспозицій.

Аналогічний аргумент наводить Д. Ронг. Свідченням того, що людина або група мають владу є кількість минулих успішних дій з її здійснення («Саме тому ми можемо сказати, що король або президент мають владу тоді, коли вони сплять у власних ліжках»).

Що стосується влади, заснованої виключно на вірі, то Д. Ронг впевнений, що у деяких випадках це дійсно так. «Якщо актор вважається таким, що має владу, якщо він знає, що інші актори у цьому переконані, і якщо він підтримує це переконання й використовує для втручання у справи інших або покарання їх за спроби непідкорення, тоді актор дійсно має владу, і ця влада від початку була ним отримана (без будь-яких підстав) від інших людей. Але якщо він не усвідомлює, що інші вважають його наділеним владою, або не сприймає цю віру серйозно, обираючи стратегію своєї поведінки, то в цьому випадку він не має влади, і впевненість у його владі є хибною. Ми не вважаємо, що люди, які живуть на одній вулиці з параноїком мають владу над ним, лишень на підставі

того, що він не виходить з дому, остерігаючись нападу від них. Ми не можемо сказати, що Комуністична партія у Америці має велику владу на тій підставі, що якась частина населення, що знаходиться під впливом правих ідеологів, щиро в це вірить»

І нарешті, про ототожнення влади з ресурсами (джерелами) влади.

Дійсно, ця помилка може виникнути саме у диспозиційному трактуванні влади, але вона не є необхідним наслідком аналізу влади як можливості, і її можна уникнути. По-перше, шляхом включення до дефініції влади додаткових змінних (наприклад, інтенцію суб'єкта). Тим самим влада стає спеціальним випадком певної можливості (здатності) і її не можна ототожнити з ресурсами влади, що лежать в її основі. По-друге, щоб уникнути цієї помилки, владу треба розуміти як відношення між суб'єктом та об'єктом, в якій здатність суб'єкта здійснювати владу над об'єктом обмежена певними сферами поведінки суб'єкта. В цьому випадку йдеться вже не про якусь абстрактну здатність суб'єкта (здатність як таку), а про конкретну здатність нав'язувати власну волю об'єкту у певному відношенні. При цьому беруться до уваги ресурси і можливість спротиву об'єкта. По-третє, необхідно від початку розрізнити владу як потенціал (здатність) і потенціал для влади (здатність мати владу у майбутньому).

4. Критика розуміння влади як діяльності.

Якщо концептуалізувати владу в термінах актуальної поведінки, то виникає недооцінка прихованих форм влади, зокрема влади над свідомістю, установками людей, які особливо важко ідентифікувати. До того ж, акцентуація поведінки створює небезпеку не побачити неявний бік влади, оскільки систематичне утримання від якоїсь дії (не-прийняття рішень) може розглядатися як влада не приймати рішення.

Концептуалізація влади як діяльності може призводити до переоцінки реальної влади окремих акторів (коли групи з відносно слабкими позиціями у структурі влади вдаються до екстремальних форм діяльності). Але застосування сили найчастіше свідчить про брак влади, про її втрату, а не про наявність. Міцна влада, що ґрунтується на солідних ресурсах може не виявлятися у видимих діях.

Таким чином, можна зробити висновки, що:

- влада – це здатність суб'єкта впливати на об'єкт;
- влада може існувати без своєї актуалізації у свідомості або поведінці об'єкта;
- влада може не призводити до встановлення актуального каузального зв'язку між об'єктом та суб'єктом (тобто можна мати владу, не здійснюючи її).

5. «Володіння владою», «здійснення влади», потенційна влада, латентна влада.

Висновки, зроблені у попередньому параграфі потребують деякого уточнення, адже поняття «володіння владою», «здійснення влади», «потенційна влада» використовуються довільно, що призводить до труднощів у їх трактуванні.

Розглянемо декілька прикладів відношення між суб'єктом та об'єктом.

Приклад 1.

А має здатність змусити В робити те, чого він не став би робити. Якщо А використовує власну здатність, В підкориться. Але А або не знає про існування В, або не знає про власну здатність, або не має наміру впливати на В. Тому А не використовує свої ресурси впливу на В.

Ця ситуація характеризує можливу владу (потенціал для влади). А не має влади над В (актуальної, потенційної або якоїсь іншої), А має лише ресурс, потенціал, який гіпотетично може стати основою владного відношення у майбутньому.

Приклад 2.

А здатний змусити В робити те, чого В не став би робити, але не використовує свої ресурси, хоча розглядає підпорядкування В як бажану преференцію. При цьому В не діє у відповідності з преференціями А.

Цей випадок є описом суто диспозиційної концепції влади. Б. Беррі, П. Морріс та інші її прихильники обмежують владу лише цим типом відношення між суб'єктом та об'єктом, виключаючи актуалізацію (здійснення) влади зі змісту поняття. П. Морріс підкреслює, що словник влади можна використовувати лише у випадку, коли нас спеціально цікавлять **можливості** продукувати подібні події, а не ці події як такі.

Для пояснення цього ж прикладу Д. Ронг використовує два терміни: «потенційна влада» та «латентна влада», надаючи перевагу останньому, оскільки термін «потенційна влада» може бути інтерпретований як *можлива влада*. П. Морріс також розрізняє потенційність, притаманну будь-якій владі, і потенційність як властивість латентної влади. Латентна влада тут мислиться як потенціал для влади (перший приклад), вона є потенційною у тому сенсі, що її не існує: «Влада правителя існує і в той момент, коли вона використовується, і в той момент, коли ні, тоді як прямий спадкоємець ще не має влади, його влада латентна» (П. Морріс).

При усіх вище наведених термінологічних дистинкціях, влада і потенціал для влади в диспозиційних концепціях мають доволі чітке розмежування, а сама влада описується як здатність, можливість, диспозиція.

Приклад 3.

А здатний змусити В робити щось, що той інакше не робив би, але А не діє жодним чином на В. І все-таки В діє згідно з інтенціями А, передбачаючи його можливі реакції (правління передбачуваних реакцій).

Приклад 4.

А здатний змусити В робити щось, що той інакше не робив би; А діє на В, В підкорюється А, діючи так, як хоче А.

Прихильники епізодичної концепції влади, по суті, обмежують владу третім і четвертим прикладами. Р. Даль використовує термін *мати владу* до третього прикладу і *здійснювати владу* – до четвертого.

Було би не зовсім коректно протиставляти потенціал влади її актуалізації, як це часто буває у прихильників диспозиційної концепції. Потенціал влади (влада) і реалізація потенціалу (здійснення влади) тісно пов'язані. Те, що влада може існувати без власної актуалізації, не означає, що актуалізація влади не має нічого спільного з владою, оскільки:

- можливість дії є потенційне здійснення дії, можливість і дійсність є двома послідовними стадіями будь-якого явища. Дійсність містить у собі можливість подальшої зміни та розвитку;
- влада як потенціал зазвичай має тенденцію до власної актуалізації;
- ресурси влади (потенціал) в деяких випадках виникають лише у процесі діяльності;
- здатність здійснювати владу часто базується на попередньому здійсненні влади, здійснення влади тут є (хоча й не завжди) свідченням її наявності, оскільки актуальна влада (відкрите здійснення влади) є реалізацією влади як потенціалу (не навпаки). Влада безумовно може зникнути після її актуалізації, якщо суб'єкт вичерпав увесь ресурс, але у момент її здійснення він її мав, бо тоді він міг забезпечити підкорення об'єкта.

Таким чином, суб'єкт може:

1. мати потенціал для влади (можливу владу);
2. володіти владою, не здійснюючи її;
3. здійснювати латентну владу (у формі правління передбачуваних реакцій)
4. відкрито здійснювати владу.

Питання для самоперевірки

1. Визначте сутнісні характеристики диспозиційного та епізодичного підходів щодо інтерпретації актуального/потенційного у владі?
2. Проаналізуйте критику диспозиційної концепції та її контраргументи. Яка позиція вам здається більше переконливою?
3. У чому ви бачите слабкі місця епізодичної концепції влади?
4. Чи всі види політико-владних відносин охоплюють названі підходи?
5. Чи є, на ваш погляд, дискусії такого роду плідними для уточнення змісту політичної термінології?
6. Як ви розумієте термін *латентна влада*?
7. Чи є, на ваш погляд, відмінності між поняттями *потенціал для влади*, *потенційна влада*, *можлива влада*?
8. Що, на ваш погляд, означає поняття *мати владу*?

Література

1. Власть: Очерки современной политической философии Запада / [Отв. ред. В.В. Мшевениерадзе]. – М.: Наука, 1989. – 325 с.

2. Даль Р. Современный политический анализ / Р. Даль; [Пер. с англ. В.Л. Иноземцева]. – М.: АСТ, 2003. – 131 с.
3. Бэрри Б. Власть: экономический анализ / Б. Бэрри; [Пер. с англ. А.Юдина]. – М.: Прогресс, 2004. – 384 с.
4. Ронг Д. Власть: основания, формы и способы применения / Д. Ронг; [Пер. с англ. В. И. Мостова]. – М.: Логос, 1999. – 240 с.
5. Моррис П. Власть: философский анализ / П. Моррис; [Пер. с англ. Л. М. Стаценко]. – М.: Прогресс, 2000. – 690 с.

Лекція № 4.

Структура влади. Ресурси влади

Логіка викладу.

1. Структура влади, поняття владних ресурсів (джерел).
2. Основні класифікації владних ресурсів.

1. Структура влади, поняття владних ресурсів (джерел).

Структура влади – це ті компоненти, без яких вона не відбувається. Такими є її суб'єкт, об'єкт, підпорядкування об'єкту, джерела і ресурси влади.

Влада може здійснитися тільки через взаємодію суб'єкта влади і її об'єкта. Суб'єкт виражає свою волю щодо об'єкта через наказ (розпорядження, команду), що супроводжується загрозою санкції у випадку його невиконання.

Джерелом влади суб'єкта (владна першооснова) може виступати його сила, краса, багатство, авторитет. Нарешті, влада може породжуватися традицією (влада батьків над дітьми, влада старійшин) і законом, який надає суб'єкту влади право вимагати і використовувати різноманітні ресурси.

Специфічним джерелом влади виступають знання, володіння якою-небудь інформацією. Наприклад, жерці в Стародавньому Єгипті використовували знання про сонячні затемнення для зміцнення своєї влади. В минулому такою владою володіли шамани і чаклуни, сьогодні – вчені, викладачі, політики, професіонали.

Зростання ролі експертів-носіїв унікальних знань в якихось сферах життя призвело до появи таких різновидів влади, як **експертократія** і **меритократія**. Однак монополія на інформацію, секретні знання може стати основою абсолютної влади. Цю думку висловив Е. Канетті.

Еліас **Канетті** – болгарський, австрійський, британський письменник, культуролог та філософ єврейського походження, лауреат Нобелівської премії з літератури, автор дослідження «Маса і влада» (1962).

Саме секретність і культ таємниці, на його думку, підтримують тоталітарну владу. Достатньо згадати сталінський режим, який створив

таємницю навколо життя вождів, умів приховувати свою сутність, насаджував культ доносів, відмовив громадськості у праві на доступ інформації. Причина послаблення диктатур і розвитку демократій, вважав Е. Канетті, – це поширення таємниці (інформації) серед багатьох людей. Проблема взаємовідносин влади і знань розглядалася М. Фуко. Він стверджував, що влада продукує знання, а знання дає владу. Для сучасного суспільства характерно посилення ролі знань, а відповідно, і влади над індивідумом.

Суб'єкти політичної влади мають багаторівневий характер: її первинний рівень виражений індивідами, вторинний – політичними організаціями, суб'єкти більш високого рівня – політичні еліти і лідери. Суб'єкти влади виділяються і за іншими критеріями. Вони можуть бути розглянуті і через призму їх публічності, відкритості для суспільства. З цієї позиції можна виділити:

- **відкрити** (видиму) владу, безпосередніми учасниками здійснення якої є публічні політики: президенти, депутати, лідери опозиції, парламентських фракцій тощо;
- **напівприховану** владу, під якою розуміються групи тиску, що використовують різні канали впливу – від законних (через ЗМІ, взаємодію з представниками влади, демонстрації, ініціативи, пожертвування у виборчі фонди партій і політиків) до незаконних (підкуп, шантаж) на офіційну владу.

У зв'язку з цим вживається поняття *лобізм*, під яким розуміють тиск з боку певних груп інтересів на державну і виконавчу владу з метою прийняття вигідних для груп рішень. Лобі, в першу чергу, виражено найбільш заможними верствами суспільства, що контролюють провідні сектори економіки (галузеве, промислово-фінансове, воєнно-промислове лобі), телемагнатами, військовими. Класичний лобізм передбачає, що групи інтересів і влада взаємодіють через посередника – професійного лобіста (така практика поширена на Заході), депутата, якого-небудь політика. Але ця взаємодія може здійснюватися за більш спрощеною схемою. У цьому випадку представники яких-небудь корпорацій безпосередньо засідають у законодавчих органах влади або входять до складу кабінету міністрів;

- **тіньову** владу, яка себе не афішує. До подібного тіньового сектора влади можна віднести, наприклад, органи національної безпеки, які використовують свої знання про становище в країні для маніпулювання політичними лідерами; армійські угруповання, кримінальні структури, якщо вони мають важелі тиску на владу.

Влади не може бути без підпорядкування об'єкта. Здатність до підпорядкування залежить від кількох факторів: засобів (ресурсів) впливу, якими володіє суб'єкт, і від мотивації підпорядкування, яка може бути викликана:

- страхом за свою безпеку, страхом залишитись без певних благ; звичкою виконувати накази;
- апатією;

- переконанням у необхідності підпорядкування;
- зацікавленістю бути в підлеглості;
- відчуттям обов'язку;
- авторитетом суб'єкта влади.

Влада, побудована на інтересі і переконанні, є найбільш стабільною, тому що передбачає добровільне виконання розпоряджень, що робить зайвим застосування негативних санкцій. Однією з найбільш прийнятних для влади мотивацій підпорядкування є **авторитет суб'єкта влади**. Навпаки, влада, заснована на страху і примусі, породжує бажання об'єкта «піти» з поля влади.

Ресурси влади являють собою все те, що може бути використане для впливу на інших, що підвищує потенціал і силу впливу суб'єкта влади.

2. Основні класифікації владних ресурсів.

Існують *відкриті* і *приховані* типи впливу. У першому випадку використовуються такі ресурси, як:

- силовий примус – втрата будь-яких благ, тілесні покарання (історія людства знає безліч прикладів цього – тортури, концтабори), смертна кара, обмеження свободи, штрафи, відлучення від церкви, звільнення з роботи тощо;
- закон, традиція, звичай;
- мотивація – створення мотивів для діяльності, якими виступають матеріальні та інші блага, що ними об'єкт влади нагороджується в обмін на поведінку, що вимагається. Ресурс винагороди широко використовують батьки, викладачі, керівники організацій, політики.

Прихований вплив передбачає використання методів переконання, тобто раціональних аргументів, або навіювання. Залежно від того, які ресурси використовуються, говорять про три способи володарювання:

- панування,
- вплив
- стимулювання.

Термін *ресурси влади* використовують як у широкому, так і у вузькому розумінні. У широкому розумінні ресурси влади – це все, що суб'єкт (індивід, група) може використати для впливу на інших (Р.Даль М. Роджерс). У вузькому розумінні – це засоби, використання яких забезпечує вплив суб'єкта на об'єкт влади.

Ресурси влади можуть застосовуватися для примусу, заохочення або переконання. Відповідно до цих способів досягнення політичних цілей можна виокремити й такі антропологічні ресурси влади, як ***страх***, ***інтерес***, ***переконання***.

Відповідно до характеру і сфери впливу розрізняють *нормативні*, *примусові* та *утилітарні* ресурси (А. ***Етціоні***).

Амітай Етціоні – американський соціолог, відомий працями у сфері соціології організацій, комунітаризму, соціальної та політичної філософії.

Нормативні ресурси – засоби впливу на внутрішній світ, ціннісні орієнтації та норми поведінки людини.

Примусові ресурси – заходи адміністративного впливу, що передбачають силові методи «переконання» через так звані силові структури (суд, поліцію, армію тощо).

Утилітарні ресурси пов'язані з матеріальними та соціальними благами, повсякденними інтересами людей. За їх допомогою влада, особливо державна, може купувати не тільки окремих політиків, а й соціальні групи, верстви населення. Ці ресурси можуть застосовуватися й для покарання (наприклад, зменшенням заробітної плати недобросовісним працівникам).

Залежно від сфери життєдіяльності ресурси влади поділяються на економічні, соціальні, культурно-інформаційні, силові та демографічні.

Економічні ресурси – матеріальні цінності, гроші, техніка, землі, корисні копалини.

Соціальні ресурси – соціальний статус (ранг), посада, освіта, соціальне забезпечення, медичне обслуговування.

Культурно-інформаційні ресурси – інформація, знання, що отримуються та поширюються через науково-освітні заклади, мас-медіа як з метою об'єктивної комунікації, так і маніпулювання суспільною свідомістю.

Визначаючи важливість перших двох видів ресурсів, останнім часом фахівці фіксують зростання впливу культурно-інформаційних ресурсів. Скажімо, соціолог-футуролог О. Тоффлер переконаний, що в постіндустріальних країнах знання вже підкорили силу й багатство, ставши визначальним чинником функціонування влади.

Силові (спонукальні) ресурси — інститути фізичного примусу: армія, поліція, служба безпеки, суд, прокуратура.

Цей вид ресурсів традиційно вважався найефективнішим джерелом влади, оскільки його використання загрожує вищим цінностям людини — життю, свободі, майну.

Демографічні ресурси розглядаються в тому розумінні, що людина стає специфічним ресурсом влади лише тоді, коли є засобом реалізації чужої волі. Загалом вона, безперечно, є не тільки ресурсом влади, а й її суб'єктом та об'єктом.

У цьому контексті слід згадати **кумулятивний ефект влади**, що полягає в її нагромадженні: багатство збільшує шанси на входження до політичної еліти, доступ до освіти й мас-медіа; висока політична посада сприяє збільшенню багатства, доступу до знань і мас-медіа; інформаційний вплив сприяє політичній кар'єрі та підвищенню доходів.

Питання для самоперевірки

1. Якою є структура політичної влади?
2. Що таке ресурси влади?
3. Як різняться ресурси політичної влади в залежності від способу репрезентації її носіїв?

4. За якими критеріями виділяють різні класифікації владних ресурсів?
5. Поясніть, як ви розумієте нормативні ресурси політичної влади.
6. Які владні ресурси виділяють в залежності від сфери життєдіяльності?
7. Поясніть, яким чином люди можуть бути ресурсом влади?
8. Що таке кумулятивний ефект влади?

Література

1. Макаров Б. М. Понятие общественной власти и ее системы / Б. М. Макаров // Вестник МГУ. – 1971. – №1. – С.43-52.
2. Халипов В. Ф. Власть. Основы кратологии / В. Ф. Халипов. – М.: Луч, 1995. – 440 с.
3. Сучасна політична лексика : енциклопед. словник-довідник / [І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.; за наук. ред. Хоми Н. М.] – Львів : «Новий Світ-2000», 2015. – 396 с.

Лекція № 5.

Конфлікт, інтереси, преференції та влада

Логіка викладу.

1. Поняття політичного конфлікту.
2. Конфлікт інтересів та конфлікт преференцій.
3. Влада і конфлікт: співвідношення понять.

1. Поняття політичного конфлікту.

Існує доволі багато визначень політичного конфлікту. Наприклад, **політичний конфлікт** – це протиставлення реальних суспільних сил (агентів), що уособлюються лідерами, елітами, організаціями, партіями та іншими об'єднаннями і спільнотами. Це протиставлення суб'єктів з протилежними політичними інтересами, цінностями, поглядами і цілями, обумовленими становищем та роллю у системі владних відносин. Поняття політичного конфлікту означає не що інше, як боротьбу одних суспільних сил з іншими за вплив у інститутах політичної державної влади й управління, за доступ до ухвалення суспільно значущих рішень, за участь у розпорядженні ресурсами, за монополію своїх інтересів та визнання їх загальними, тобто за все, що утворює владу і політичне панування.

Це доволі широке визначення позначає проблемне поле, різні елементи якого є сьогодні широко присутніми у дискурсі влади. І яке можна сформулювати слідом за С. Льюксом так: чи владні відносини завжди мають у підґрунті конфлікт між суб'єктом та об'єктом? Чи влада завжди обумовлює спротив? Якщо так, то яким мусить бути конфлікт – відкритим чи латентним? Це мусить бути конфлікт інтересів чи конфлікт преференцій?

Перш ніж перейти до аналізу зазначених проблем, варто з'ясувати, які основні характеристики притаманні конфлікту.

Як вид політичних відносин і форма політичного процесу конфлікт політичний відрізняється від інших тим, що він є взаємодією між суб'єктами, пов'язаною з існуванням, виявленням, артикуляцією (висловленням) і реалізацією спільних інтересів, у першу чергу – великих соціальних груп. Державна влада – знаряддя захисту та здійснення цих інтересів. Тому володіння нею, устрій державних та інших політичних інститутів, політичний статус суспільних груп та індивідів, що складають її, цінності і символи влади, її ресурси (матеріальні й людські) є об'єктом і предметом політичного конфлікту.

Кожній політичній системі притаманна своя ієрархічна структура політичних статусів: одні посідають панівне становище, інші – підлегле, в чому закладена політична нерівність і пов'язана з цим суперечність, яка є первинним об'єктивним джерелом латентного конфлікту, що перетворюється на відкритий за наявності необхідних об'єктивних і суб'єктивних умов та причин. Вони формуються в процесі назрівання політичних суперечностей і характеризують реальні форми конфліктів, що вже існують.

Будь-який конфлікт, особливо політичний, передбачає на його первинному етапі розмежування суб'єктів як протилежностей політичних відносин, іншими словами – їх самовизначення як агентів конфлікту.

Відзначимо чотири можливі варіанти дії:

- 1) визнання реальності сил, що конфліктують;
- 2) заперечення конфліктних протилежностей як об'єктивно обумовлених політичними суперечностями;
- 3) прагнення замаскувати позиції і погляди, які розділяють конфліктуючі суб'єкти, посиленнями на їх «невизначеність», «хисткість» (тактика опортуніста);
- 4) довільне, суб'єктивістське розмежування агентів конфлікту, усвідомлене чи випадкове змішування справжніх конфліктогенних протилежностей з помилковими чи уявними, суттєвих – з несуттєвими, випадкових – із закономірними тощо.

В залежності від політичної позиції суб'єктів і конфліктних ліній їх протистояння приймається один із зазначених варіантів розмежування протилежностей, а частіше – поєднання кількох із них. Сам факт визнання чи заперечення суперечностей і конфліктів у політиці – проблема не стільки теоретико-ідеологічна, скільки практична. Те, як вона вирішується, визначає у багатьох випадках стратегію і тактику політичної поведінки і дії. Крім того, це є відправним пунктом навіть в орієнтації на певний політичний режим. Демократичний режим, скажімо, не тільки визнає, але й інституціоналізує суспільні конфлікти. Його інститути гласно, легітимно, на підставі загальноприйнятих норм і «правил» гри покликані забезпечувати вільне обговорення конфліктів, що виникають, та шляхів їх подолання на користь більшості.

Політика невіддільна від ідеології. Ідеологічне мотивування політичного конфлікту (відкрите чи завуальоване, таке, що визнається чи відкидається) – реальний факт, підтверджений не тільки історичною практикою нашої країни, але й усієї світової спільноти. Відрізняються лише типи і способи мотивування. Ідеологічний характер розуміння та інтерпретації політичних колізій має під собою певний об'єктивний ґрунт – подвійність буття політики у вигляді явища, яке практично існує, та ідеального образу, проекту, який відображає соціальні інтереси, які зазвичай не збігаються з реальним. Яким би не був політичний конфлікт, він мотивується ідеологічно, усвідомлюється його агентами через ідеологічні символи; ідеологічний компонент відіграє організуючу та мобілізуючу роль у поведінці і дії протиборчих суб'єктів. Ідеологічне обґрунтування природи, суті та інших ознак конфлікту значною мірою визначає динаміку його розвитку і розв'язання, так само, як і вплив на суспільство. Консервативна ідеологія та обумовлений нею конфлікт блокує позитивний розвиток конфлікту, сприяє нагромадженню негативних моментів політичної діалектики. Прогресивна ідеологічна база, навпаки, стимулює назрівання конфлікту до рівня його розв'язання на користь суспільства. Такими були ідеології, сформульовані лідерами соціальних і політичних революцій.

Ідеологічний елемент конфлікту протилежні суб'єкти сприймають неоднозначно. Одні його відкрито розробляють і пропагують, інші ігнорують, декларуючи свою схильність до деідеологізації. Деідеологізація ж, якщо вдуматися в її призначення, насправді виконує завдання реідеологізації, тобто заміни однієї ідеології на іншу, яку сповідує панівна політична еліта.

Ідеологічна основа політичного конфлікту – це знання, яке перетворюється і використовується як сила влади. Ідеологічна вмотивованість політичного конфлікту, його прямий зв'язок з корінними інтересами соціальних груп, участь у ньому як агентів партій, еліт, лідерів обумовлюють його високу динамічність. Вона виявляється в усіх структурних елементах так само, як і в його характері та формах виникнення і розвитку. А перш за все в тому, що не існує раз і назавжди визначеного складу протиборчих сил. Разом з правлячими, панівними політичними групами, партіями, елітами, лідерами, залежно від ситуації та рівня гостроти конфлікту, змісту, завдань і гасел боротьби, змінюється склад учасників, відбувається навіть зміна лідерів. Крім того, як провідні сили на різних етапах одного і того великого політичного конфлікту (наприклад, революційного чи контрреволюційного) на перший план можуть виходити нові еліти, усуватися від керівництва попередні.

Суб'єкти політичного конфлікту стають його реальними агентами за умови оволодіння ними певними інститутами і організаціями.

Політичні інститути – носії притаманних їм політичних символів: державного герба, прапора, гімну, номінацій, політичної мови тощо.

Інституалізація конфлікту – це його оформлення в символічну форму, характерну для політичної системи. Символічний капітал – невід'ємна і серйозна сила політичного протиборства. Особливо слід відзначити важливість

політичної мови. А тому слова, назви є важливими ставками в політичній боротьбі за нав'язування легітимності принципу бачення політичного буття.

Політичний конфлікт, будучи в основному ідеологічно мотивованим та інституційно організованим, таким, що раціонально розвивається, найбільш інтенсивний і результативний за своїми наслідками.

2. Конфлікт інтересів та конфлікт преференцій.

Більшість дослідників влади вважає, що владні відносини виникають лише тоді, коли наявний конфлікт між суб'єктом та об'єктом і суб'єкт діє проти інтересів (бажань, преференцій, намірів, цілей) об'єкта. Влада характеризується як дещо негативне, що передбачувано завдасть шкоду об'єкту або обмежить його інтереси. Всі варіанти такої вихідної позиції стверджують, що відсутність конфлікту (відкритого, прихованого або потенційного) означає відсутність владних відносин.

Дехто з авторів включає конфлікт безпосередньо до визначення влади, дехто пов'язує конфлікт виключно зі здійсненням влади. На думку С. Льюкса, лише конфлікт інтересів присутній у всіх видах владних відносин, тоді як конфлікт суб'єктивних преференцій може бути відсутнім у «третього обличчя влади».

Але є дослідники, що заперечують належність конфлікту до обов'язкових характеристик влади, аргументуючи це тим, що насправді у більшості інтерпретацій влади йдеться не про конфлікт, а про різні форми контролю.

Ті з авторів, що вважають конфлікт обов'язковим елементом владних відносин, пишуть переважно про конфліктну поведінку та конфлікт преференцій. Йдеться найчастіше про усвідомлені преференції, хоча іноді конфлікт інтересів може виражатися у формі відкритої або прихованої образи з боку об'єкта. С. Льюкс припускає наявність владних відносин і за відсутності актуального спостереженого конфлікту (преференцій), але тоді влада обумовлена латентним конфліктом, що є суперечністю між інтересами тих, хто здійснює владу і реальними інтересами тих, над ким вона здійснюється, при чому об'єкти можуть не виражати власні інтереси, і навіть їх не усвідомлювати.

Конфлікт інтересів (відмінний від конфлікту преференцій) є обов'язковою умовою влади у концепції Н. Пуланзаса та ін. дослідників марксистського спрямування.

Нікос **Пуланзас** – грецький філософ, соціолог, політолог, жив у Парижі, викладав соціологію у Паризькому університеті. Належав до кола марксистів-структуралістів. Сфера наукових інтересів: проблеми держави, аналіз фашизму, військових диктатур.

Оскільки конфлікт преференцій та конфлікт інтересів (об'єктивних) – це достатньо різні речі, їх варто розрізняти при аналізі відношення між владою та конфліктом.

Конфлікт пререференцій.

Чому влада розглядається як відношення між акторами, що мають протилежні пререференції? Наявність конфлікту часто домислюється без будь-якого спеціального обґрунтування, а як природний процес того, що влада здійснюється *над*, тому вона асоціюється зі спротивом, примусом, санкціями. Ця установка очевидна у концепції Льюкса в його критиці теорій Т. Парсонса та Г. Арндта, де відсутній як конфлікт, так і те, що влада здійснюється над людьми. Але тенденція розглядати владу як конфлікт не є необхідною. Розглянемо аргументи.

Включення конфлікту у визначення влади зазвичай пояснюється як необхідне, щоб відрізнити контрольовану поведінку об'єкта від автономної і вивести з владної сфери випадки, де люди діють з власної волі. Виключаються, по суті, ті моменти, коли люди діють за порадою, згідно з моральними принципами, коли їх поведінка мотивована можливістю винагороди, тобто виключаються мотивація, переконання, маніпуляція та авторитет. Ці випадки можуть бути кваліфіковані як обмін, що передбачає співробітництво, тоді як владні відносини – безумовний конфлікт. Зокрема, авторитет протиставляється владі тому, що він не передбачає з необхідністю протилежних цінностей у суб'єкта та об'єкта.

Розглянемо приклад. *Уявімо озброєного вартового, до якого підходить неозброєна людина в уніформі. Вартувий спрямовує на останнього зброю зі словами: «Стій, бо стрілятиму!» Наказ виконується. Мав вартувий владу? Здійснив її? Здається, що так. Але враження може бути оманюю. Якщо, наприклад, людина в уніформі – військова і підпорядкування наказам відповідає її системі цінностей. В цьому випадку немає конфлікту цілей або інтересів між акторами. Санкційна погроза вартового не має значення в окресленій ситуації. Навіть якщо вартувий був би неозброєним, результат був би тотожним. За цих обставин не можна сказати, що вартувий здійснив владу.* (Бахрах і Барац)

Основна ідея конфліктної концепції влади сформульована просто: в процесі здійснення влади об'єкт влади діє недобровільно. Коли ж людина діє за порадою (переконаннями), з міркувань вигоди (мотив) або відповідно до морального обов'язку (авторитет), то вона діє добровільно.

Таке введення конфлікту у визначення влади невиправдано обмежує сферу влади, залишаючи поза увагою ситуації, коли об'єкт в принципі не має жодних пререференцій і, відповідно, він не може знаходитися у стані конфлікту з суб'єктом. Цей підхід виключає ситуації, коли суб'єкт та об'єкт мають ідентичні або подібні пререференції, де суб'єкт може контролювати поведінку об'єкта, не застосовуючи силу або примус. Це стосується відношення субординації і підпорядкування в організаціях, установах, базованих на формальних правах та обов'язках, зафіксованих у нормативних документах. Сюди ж можна віднести відносини між викладачами і студентами, учителями та учнями, священиками та вірянами, всі види контролю над аполітичними або політично індіферентними людьми, які ми звикли вважати владними.

Цей підхід виключає з владних відносин сферу «м'якої влади» (контроль над інформацією, знанням), оскільки ця сфера впливу або контролю змінює свідомість суб'єкта, який діє начебто з власної волі (будь-який конфлікт відсутній), але насправді мають місце владні відносини, про які об'єкт не здогадується.

Традиційним аргументом проти розуміння влади виключно як конфлікту є аргумент «преторіанського сторожа», який Д. Ронг сформулював так: «Сили, що володіють інструментами, навіть якщо вони успішно вселяють страх іншому населенню, мусять об'єднатися між собою і підкоритися новим лідерам, але не на основі страху, а на іншій основі. Оскільки вони не можуть боятися самі себе, то основою їх підкорення мусить стати матеріальна винагорода, віра у легітимність їхньої колективної мети або персональний авторитет лідера. Тому навіть у найжорстокіших військових диктатурах або поліцейських державах по відношенню до армії або поліції не здійснюється примус збоку керівників, і підпорядкування здійснюється не на основі страху. Політична система може бути заснована на поєднанні страху та любові, в якій страх є основним компонентом. Але серед керівництва (що може становити меншість) переважають ненасильницькі зв'язки. Тому влада не може здійснюватися без деякої добровільної підтримки, наприклад, з боку відданого преторіанського сторожа».

Крім того, ідея третього обличчя влади С. Льюкса є хорошим аргументом проти конфліктних теорій, оскільки третя влада (найбільш ефективна і підступна) здійснюється за відсутності видимого конфлікту між суб'єктом та об'єктом.

Конфлікт інтересів.

Конфлікт інтересів, введений у дефініцію влади, на відміну від конфлікту преференцій, не обмежує владу ситуаціями актуального відкритого або прихованого конфлікту, дозволяє врахувати контроль суб'єкта над свідомістю об'єкта.

Так, Льюкс виділяє два види інтересів:

- віддалені (граничні цілі та надії людей);
- інтереси добробуту (засоби, обов'язкові для досягнення віддалених інтересів).

Інтереси відрізняються від бажань, оскільки часто люди не мають бажання досягнути чогось, що було би в їх інтересах. Люди можуть не знати про свої *реальні інтереси*, тому конфлікт може бути видимим (конфлікт усвідомлених бажань і преференцій) або латентним (конфлікт неусвідомлених інтересів).

Пояснення влади як конфлікту інтересів має ряд недоліків у зв'язку з труднощами визначення поняття *реальні інтереси*. Реальні інтереси – це преференції, які люди обрали би, якби не були об'єктами влади. Для того, щоб виокремити реальні інтереси у такому їх визначенні, треба надати об'єкту автономію, тобто ізолювати його від соціальної структури, що не виглядає можливим, адже інтереси людей – це не дещо стабільне, а залежать від змінних

умов соціального буття. І взагалі, дуже дивно говорити про владу поза соціальною структурою.

Оскільки люди мають багато різних інтересів, то влада може здійснюватися одночасно як в їх інтересах, так і проти них. Наприклад, промисловий розвиток і захист довкілля є в інтересах більшості людей. Але людям часто доводиться робити вибір і свідомо діяти на шкоду деяким з власних інтересів. Дослідження влади, проведене М. Кренсоном у двох американських промислових центрах показало, що мешканці не могли одночасно задовольняти обидва з головних своїх інтересів – інтересу у чистій атмосфері і інтересу у виробничій зайнятості, оскільки прийняття законодавчих актів проти забруднення атмосфери призвело би до негативних економічних наслідків – закриття підприємств, скорочення виробництва і безробіття.

Таким чином, щоб віднести який-небудь випадок до влади, ми мусимо аналізувати ієрархію інтересів об'єкта, що проблематично, адже зазвичай неможливо ранжувати інтереси згідно якогось абсолютно ієрархічного порядку.

Існує інше пояснення влади на основі інтересу, т.зв. «об'єктивістська концепція інтересу». Вона виглядає більш послідовною, бо чітко розмежовує інтереси і переваги. Об'єктивні інтереси тут – це універсальні та фундаментальні потреби людей, що і створюють людей як людей. Будь-які твердження щодо базових потреб є основою для формулювання певних цінностей, за допомогою яких ми оцінюємо людську поведінку та політичну організацію людського суспільства. Об'єктивістське розуміння інтересів позбавляє від необхідності пошуку прямих або опосередкованих підтверджень того, що людина має якісь основні потреби і дає нам критерій для віднесення до влади тих чи інших випадків впливу на об'єкт.

Але об'єктивістський підхід створює інші проблеми. Він має тенденцію до виправдання тиранії, звужує сферу влади, виключаючи короткострокову владу та обмежуючи сферу «третього обличчя влади».

Недоліки названих підходів – реальних та об'єктивних інтересів як підґрунтя влади – обумовлені саме включенням інтересів у дефініцію влади. Тому більшість дослідників намагається визначити владу без посилання на інтереси.

3.Влада і конфлікт: співвідношення понять.

Влада часто пов'язана з конфліктом, зрозуміло, що деякі форми влади передбачають конфлікт. Іноді єдиною метою здійснення влади виступає інтенція завдати шкоди ворогам, і відповідна здатність може бути ресурсом влади, інструментом для досягнення цілей суб'єкта. Тому вивчення інтересів є важливим елементом для аналізу багатьох форм влади, що сприяє поясненню її джерел, основ і особливостей існування. Але це не означає, що інтереси повинні бути включеними у поняття влади. Коли нас цікавить ситуація, де суб'єкт діє проти інтересів об'єкта, ми можемо використовувати поняття, в якому посилання на інтереси відсутнє, і уточнювати його стосовно цих

випадків. Крім того, все що ми прагнемо сказати про владу, метою якої є шкода інтересам об'єкта, можна виразити у термінах підпорядкування: **A** може змусити **B** діяти таким чином, щоб спричинити шкоду інтересам **B**, або: **A** може змусити **B** не чинити спротив діям **A**, які завдають шкоду інтересам **B**, або: **A** володіє здатністю не допустити для **B** реалізації його інтересів.

Таким чином, необхідним елементом владних відносин є підпорядкування (підкорення), або здатність суб'єкта забезпечити підпорядкування об'єкта волі суб'єкта, і посилення на це є достатнім для констатації результату влади – незалежно від того, здійснюється воно проти інтересів (преференцій) об'єкта чи ні.

Аналіз спрямованості влади на реалізацію або придушення інтересів об'єкта має у цьому сенсі допоміжний характер і не доводить наявності або відсутності владного відношення.

Виключення конфлікту та інтересів з поняття влади має дві практичні переваги над тими концепціями, де вони присутні.

По-перше, це позбавляє владу негативних асоціацій, притаманних концепціям *влади над*. Влада стає одночасно і негативною, і позитивною, наслідки її здійснення можуть бути вигідними або не вигідними для об'єкта, владу можна засуджувати і схвалювати. Це дозволяє уникнути традиційного перебільшення ваги силових методів влади і врахувати роль ненасильницьких механізмів контролю, базованих на знанні, експертизі, інформації та формальних процедурах.

По-друге, в такій концепції поняття влади стає ціннісно незалежним поняттям і її можна винести за межі «сутнісно суперечливих понять».

Влада може бути безконфліктною, сприяти досягненню цілей як суб'єкта, так і об'єкта. Це цілковито відповідає нашим буденним уявленням про владу. Включення ж конфлікту до визначення влади призводить до висновків, що суперечать здоровому глузду, оскільки влада над людьми не обов'язково спрямована проти них. Наприклад, більшість людей погодиться з тим, що уряд має владу над ними, але мало хто буде стверджувати, що ця влада *завжди* спрямована проти них.

Питання для самоперевірки

1. Дайте ваше визначення конфлікту. Поясніть, чому ви вносите до цього визначення саме такі елементи.
2. Які особливості має політичний конфлікт?
3. Чому, на ваш погляд, так багато дослідників у сфері політики, говорячи про конфлікт, з необхідністю говорять про владу?
4. Чи будь-який політичний конфлікт є боротьбою за владу?
5. Будь-яка політична влада має конфлікт у власному підґрунті?
6. Поясніть, як ви розумієте поняття *конфлікт преференцій*?
7. У якому відношенні перебувають поняття *конфлікт преференцій* та *конфлікт інтересів*?

8. В чому полягає слабкість владних концепцій, що ґрунтують її розуміння на конфлікті преференцій?
9. В чому полягає слабкість владних концепцій, що ґрунтують її розуміння на конфлікті реальних та об'єктивних інтересів?
10. Які переваги має безконфліктне визначення влади?

Література

1. Бэрри Б. Власть: экономический анализ / Б. Бэрри; [Пер. с англ. А.Юдина]. – М.: Прогресс, 2004. – 384 с.
2. Ронг Д. Власть: основания, формы и способы применения / Д. Ронг; [Пер. с англ. В. И. Мостова]. – М.: Логос, 1999. – 240 с.
3. Бахрах П., Барац М. Два лица власти / Питер Бахрах, Мортон Барац. – [Электронный ресурс] – Режим доступа : http://scheg12g.bget.ru/power/Bachrach_Varatz_Two_Faces_1962.html
4. Льюкс С. Власть: Радикальный взгляд / Стивен Льюкс; [пер. с англ. А. И. Кырлежева]. – М.: Изд. дом Гос. ун-та Высшей школы экономики, 2010. – 240 с.

Лекція № 6.

Форми здійснення та організації політичної влади

Логіка викладу.

1. Форми організації влади
2. Деспотизм як форма здійснення та організації влади.
3. Демократія як форма здійснення та організації влади.
4. Сила, примус, спонування, переконання, маніпуляція як форми впливу суб'єкта на об'єкт (форми здійснення влади).
5. Легітимність політичної влади

1. Форми організації влади

У кожному конкретному суспільстві можуть використовуватися різні форми здійснення та організації влади. Основними формами здійснення та організації влади є деспотизм і демократія. Однак і деспотизм, і демократія, хоч і є протилежними один одному формами, способами здійснення влади, самі по собі можуть як проявлятися в різних конкретних її видах, так і утворювати різні їх поєднання в суспільному управлінні. Для того щоб розібратися з усім цим, необхідно насамперед проаналізувати кожен із цих способів здійснення влади.

2. Деспотизм як форма здійснення та організації влади

Деспотизм є одним з найдавніших способів володарювання. Історії відомі його різні вигляди: тиранія, олігархія, диктатура, тоталітаризм, авторитаризм і т.п. Але в якому б вигляді не існував деспотизм, він завжди підпорядковує управління (влада) цілям тільки будь-яких окремих елементів суспільної системи. При цьому деспотична влада будується виключно на примусі всіх, використовуючи, як правило, насильницькі засоби.

Арістотель, кажучи про деспотизмі, відносить цей спосіб здійснення влади тільки до варварам. (Як відомо, варварами греки називали практично всіх, хто не був греком.) Він визначає цей спосіб володарювання як перманентне насильство (тиранію), як реалізацію інтересів тільки тих, хто перебуває при владі.

Ш. Монтеск'є, як і Арістотель, відносить деспотизм не до цивілізованих країн Європи, а до Азії. Описуючи деспотизм, Ш. Монтеск'є обмежується коротким його порівнянням з поведінкою дикунів. Коли дикуни Луїзіани, пише він, хочуть дістати плід, вони зрізують дерево біля кореня і дістають його – ось і все деспотичне правління. Відзначаючи тотальну неефективність деспотизму, Ш. Монтеск'є вказує, що основним принципом цього способу здійснення влади є повсюдний страх, який стосується всіх і кожного, зокрема й самого деспота. Адже в атмосфері загального страху жоден деспот, тиран, олігарх, диктатор не може почуватися у безпеці. Історія підтверджує це. Так, приблизно за тисячолітнє існування деспотичної влади у Візантійській імперії 50 її імператорів було вбито або скалічено (тобто один на кожні 20 років). Ідентичні приклади деспотичної влади, що несе кров, насильство, терор, війни, можна продовжити. До речі, історія також підтверджує (про це теж говорив Ш. Монтеск'є), що найжорстокіша тиранія та, яка виступає під прикриттям законності і під прапором справедливості.

Другою, не менш важливою особливістю деспотичного здійснення влади є її жорстко догматична ідеологічна доктрина. У якій зазвичай міститься вкрай обмежена кількість гранично спрощених ідей. Крім того, сама ідеологія, як правило, надмірно політизована, вона не допускає жодних послаблень, відстоюючи непорушність наявного суспільного ладу. Така ідеологія постійно підкреслює прозорливість і безгрішність влади. Вона гранично догматизована і цілком будується на вірі в якісь абсолюти (Бог, цар, світле майбутнє людства, національне призначення і т.п.) Відповідно, в такого роду ідеологіях пригнічується будь-яка раціональність, бо там немає місця сумніву, самокритиці, інакомисленню.

Але, мабуть, найголовнішим принципом деспотичного правління є надмірна централізація володарювання. Всі рішення центральної влади однозначно спускаються зверху до низу, і, природно, будь-яка ініціатива на місцях повинна бути погоджена і схвалена верхами. Централізм, адміністрування, жорстка ієрархія громадських зв'язків деспотичного правління – це наслідок політики насильства по відношенню до власного народу, пропагандистського і психологічного пресингу.

Таким чином, сутність деспотизму, незалежно від того чи іншого конкретно-історичного його вияву, в цілому незмінна. Деспотизм – це необмежене, довільне, що спирається виключно на силу, панування, яке передбачає безправне і сліпе підкорення жорстко встановленому авторитету влади (окремої особи, партії, держави, національної ідеології). Деспотизму, як правило, властиві: єдиновладдя, однопартійність, централізм в управлінні, репресивні технології впливу на людей.

3. Демократія як форма здійснення та організації влади.

Іншим, теж досить давно відомим історії, способом здійснення влади є демократія. Терміном *демократія* зазвичай позначається народовладдя в суспільстві. Сьогодні рідко хто говорить про демократію назагал. Політологи вважають більш коректним говорити про безпосередні, конкретні форми її вияву: народну, елітарну, американську, європейську, японську моделі демократії.

Хоча демократичне правління існувало вже в античному суспільстві, політичні теорії демократії сформувалися лише в епоху Просвітництва. Ж.-Ж. Руссо і Ш. Монтеск'є сперечалися про переваги прямої або плебісцитарної демократії, (воля народу виражається безпосередньо) і представницької демократії (вираження волі народу через обраних ним представників). Саме з цих дискусій виросла класична формула демократії, яка прозвучала в знаменитій Геттисбурзькій промові (1863) американського президента А. Лінкольна, і яка, за одностайним визнанням, вважається одним з найкращих визначень демократії: «уряд народу, з народу і для народу».

Значний внесок у розробку теорії демократії вже в першій половині XIX століття вніс французький мислитель А. Токвіль. Аналізуючи американську демократію, він бачив у ній новий, що спирається на принципи рівності суспільний устрій. Для А. Токвіля поступовий розвиток суспільної рівності виступає непереможною тенденцією історичного становлення демократичного правління. Проте нестримний розвиток егалітаризму (рівності), вважає А. Токвіль, веде до деспотизму, тому що люди, стаючи рівними, відштовхують один одного від влади. Отже, вважає А. Токвіль, щоб упорядкувати егалітарний процес, треба забезпечити індивідуальну свободу кожному громадянину в суспільстві. На думку, А. Токвіля, свобода виникає не сама по собі, а в протиставленні будь-якому свавіллю. Свобода – це така цінність, яка пов'язана із здатністю людини усвідомлено обирати між добром і злом. Свобода – це право говорити, діяти, дихати без утисків, підкоряючись тільки Богові і законам. А. Токвіль підкреслює, що демократія – це індивідуалістський інститут, оскільки в ній визнається найвища цінність кожної окремої людини. Однак свобода у А. Токвіля – це не мета, а засіб демократії. Він вважає, що справжня, реальна демократія завжди прагне до рівності у волі, а не до рівності в примусі і рабстві. У організованій, правильній демократії кожна людина є

цінністю і смислом суспільного розвитку, вона не може бути знярядям маніпуляції будь-яких політичних сил.

Внесок А. Токвіля в теорію демократії важко переоцінити. Дійсно, навряд чи можна серйозно говорити про демократію, якщо в ній не реалізуються індивідуальні свободи і права особистості, якщо не враховуються її цілі, потреби та інтереси. Не випадково в сучасному політичному словнику у визначеннях демократії все більш значущою стає формула: «неспотворене представництво особистості в більшості».

Таким чином, класичні рецепти демократичної владі будуються на дотриманні двох основних її принципів: 1) демократія як вираження загальної волі або, принаймні, волі більшості людей і 2) демократія як захист інтересів, прав і свобод кожної окремої особистості. Зрозуміло, що поєднати ці принципи в реальній практиці громадського управління досить непросто. Адже демократія повинна виражати і нести ідею загального блага, бути волевиявленням всього народу, але водночас вона повинна і не перешкоджати вільному самовизначенню кожного окремого громадянина.

Намагаючись вирішити цю проблему, Р. Дарендорф, Р. Даль, Р. Нісбет і багато інших сучасних дослідників виступили з критикою концепції демократії, відповідно до якої завдання народу полягає не в ухваленні рішень (бо все одночасно не можуть приймати рішення), а у виборі тих, хто буде приймати відповідальні рішення.

Ральф Дарендорф - німецько-британський соціолог, політолог, політичний діяч, прихильник теорії ліберального суспільства і держави, відомий як автор теорії соціального конфлікту. Професор Берлінського наукового центру соціальних досліджень. Він був головою Німецького соціологічного товариства, депутатом бундестагу, парламентським статс-секретарем при міністрі закордонних справ ФРН, членом Єврокомісії, директором Лондонської школи економіки і політичних наук. У 1993 році барон Дарендорф став членом палати лордів британського парламенту.

Роберт Александр Нісбет – американський соціолог, неоконсерватор, професор Колумбійського університету, відомий працями з теорії соціальних змін.

Вони правильно помітили, що при такому порядку вибір представників, відповідальних за прийняття рішень, знову ж таки буде залежати від відповідальності тих, хто обирає, і тих, кого обрали. Дійсно, немає повної гарантії, що правила гри у регулюванні політичної конкуренції на виборах не будуть порушуватися і, що буде повністю виключена можливість зловживання владою. Саме тому вони бачать вихід у створенні суспільства так званої плюралістичної демократії. Інакше кажучи, вони вважають, що влада повинна забезпечуватися політичною елітою (професіоналами) як центром, що буде

рівнозначно ставитися до тиску різних гілок громадських сил (численних зацікавлених груп) на прийняття того чи іншого управлінського рішення. Центр (державні органи) повинен неупереджено зважувати різноманітні звернення зацікавлених груп і приймати відповідальні рішення на користь найбільш значимого інтересу людей.

Звичайно, навіть такий підхід не може повністю гарантувати прийняття суспільно важливих рішень, адже завжди існують негідні механізми впливу на управлінські рішення. Така демократія може перетворитися на охлократію (влада натовпу), інтерес якої, як правило, короткотерміновий і майже завжди будується на суб'єктивних уявленнях. Добре відомо, що навіть одностайна думка групи не завжди виражає справжню волю її членів, вона може прийматися спонтанно, емоційно, на основі миттєвих симпатій чи антипатій. Давньогрецький історик Плутарх свого часу дуже яскраво це проілюстрував. При вирішенні питання про вигнання або не вигнання відомого політичного діяча Арістіда з Афін один неписьменний селянин проголосував за його вигнання. На питання, чому він це зробив, той відповів, що Арістіда він зовсім не знає, але йому набридло постійне згадування цього імені, та не подобається думка про нього як про справедливу людину.

Убезпечити демократію від волевиявлення такого роду неможливо. Але це не означає, що вона неефективна. Демократія, при всіх її вадах і нерозв'язаних проблемах, залишається найкращим способом колективного самовизначення людей. Як сказав свого часу відомий англійський політичний діяч У. Черчіль, демократія не є ідеальною формою правління, але вона – найкраща з усіх, до яких людина додумалася.

Ефективність демократії не тільки в передачі влади всім або більшості, а й в обмеженні кожної індивідуальної волі волею всіх членів суспільства – чіткими та зрозумілими юридичними законами і правилами, які мають загальнообов'язкову силу для регулювання поведінки людей в суспільстві.

Перевага демократії і в тому, що вона спирається на повагу до приватного життя громадян, до всіх їхніх думок і поглядів, на терпимість до будь-якої віри. Все це робить демократичний спосіб правління найбільш прийнятним у сучасному суспільстві. Але треба завжди пам'ятати, що демократія як спосіб влади здійснюється самими людьми. Саме від людей, їх культури і громадянської позиції залежить, чи стане демократія істинною цінністю їх життя. Саме вони повинні створити всі умови для її повноцінного функціонування в суспільстві. А це досягається:

- прозорістю управлінської сфери;
- гарантіями безпеки щодо вільного висловлювання власних думок;
- виборністю і підзвітністю органів влади;
- правом на вотум недовіри;
- регламентацією відносин між управлінськими структурами та громадянами.

Демократія в суспільстві не може не еволюціонувати. Поряд з представницькою демократією все більшого значення в сучасному суспільстві

набуває демократія участі – активна участь громадян в повсякденному вирішенні значимих питань їх життєдіяльності (наприклад, участь в управлінні на рівні підприємств, територіальних спільнот і т.п.)

4. Сила, примус, спонукання, переконання, маніпуляція як форми впливу суб'єкта на об'єкт (форми влади).

Влада у вигляді сили означає здатність суб'єкта досягти бажаного результату у відносинах з об'єктом або шляхом безпосереднього впливу на його тіло або на психіку (застосування зброї, фізичної сили, психотропних речовин і т.д.), або за допомогою обмеження його дій (арешт, ув'язнення). На відміну від інших форм влади, сила виключає альтернативні дії об'єкта, не даючи йому можливості зробити вибір: з людьми поводяться як з фізичними об'єктами.

У **примусі** джерелом підпорядкування об'єкта командам суб'єкта виступає загроза застосування суб'єктом негативних санкцій по відношенню до об'єкта у разі відмови від покори, тобто загроза сили або яких-небудь інших заходів впливу (пониження по службі, позбавлення прав, арешт і т.д.) Хоча сила і примус нерідко сприймаються як тотожні, концептуальне розрізнення між ними є необхідним, оскільки вони мають різні джерела підпорядкування і різні способи здійснення.

Спонукання ґрунтується на здатності суб'єкта забезпечити об'єкт цінностями і послугами, в яких той зацікавлений. На відміну від примусу, пов'язаного з негативними санкціями, в процесі здійснення спонукання небажання об'єкта слідувати розпорядженням суб'єкта долається за допомогою позитивних санкцій, обіцянки винагороди (просування по службі, підвищення заробітної плати, придбання популярності і т.п.)

У **переконанні** джерело влади полягає в аргументах, які суб'єкт може використовувати для підпорядкування об'єкта. На відміну від примусу і спонукання, які зовні можуть виглядати як переконання, останнє демонструє відсутність конфлікту між суб'єктом і об'єктом; в об'єкта є вибір прийняти аргументи суб'єкта чи ні, цей вибір не обмежується позитивними або негативними санкціями з боку суб'єкта.

Маніпуляція як вид влади ґрунтується на здатності суб'єкта здійснювати прихований вплив на об'єкт. На відміну від інших видів влади, маніпуляція може мати місце без команди суб'єкта і навіть тоді, коли об'єкт не знає про саме існування суб'єкта. Хоча, з точки зору об'єкта, маніпуляція виглядає як переконання, це різні види влади. У процесі переконання суб'єкт не позбавляє об'єкт (свідомо) необхідної інформації, оскільки він хоче, щоб об'єкт з власної свідомої волі став на його позицію. В маніпуляції, навпаки, суб'єкт не хоче, щоб об'єкт мислив так само, як і він сам, і тому свідомо обмежує потік інформації для об'єкта.

Маніпуляція має дві основні форми. По-перше, суб'єкт здійснює прихований контроль над об'єктом у процесі комунікації, роблячи об'єкту замасковані пропозиції шляхом селекції інформації, що надходить до об'єкта,

приховуючи важливу інформацію, недоступну об'єкту з інших джерел. Цей вид маніпуляції виявляється в рекламній діяльності та багатьох формах політичної пропаганди. Інший її вид пов'язаний зі здатністю суб'єкта змінювати оточення об'єкта; за допомогою цього він викликає бажану для себе реакцію об'єкта без безпосередньої взаємодії з ним. Менеджери на маніпулюють поведінкою робітників за допомогою коригування службових інструкцій, системи нарахування заробітної плати, стимулів і т.д. Іншим прикладом даного виду маніпуляції є зміна цін, здійснювана торгівельними компаніями. Серед усіх форм влади маніпуляція користується, мабуть, найгіршою репутацією, оскільки об'єкт не усвідомлює влади над собою і вважає, що діє самостійно.

Роль маніпуляції і переконання в сучасній політиці істотно зростає у зв'язку з посиленням впливу ЗМІ і появою нових комунікативних технологій. У демократичному суспільстві силові ресурси поступово втрачають домінуюче положення в системі соціального контролю, і політика стає все більш залежною від стану свідомості різних груп населення.

Джерелом підпорядкування об'єкта у владному відношенні в формі *авторитету* виступають певні характеристики суб'єкта, які роблять об'єкт зобов'язаним прийняти команду суб'єкта незалежно від її змісту. Ними можуть бути персональні характеристики суб'єкта (знання, професіоналізм, моральні якості тощо), його легальний (правовий) статус (посада, права, привілеї), а також традиції, що дають суб'єкту неформальне право командувати об'єктом (відносини між батьками і дітьми, молодшими і старшими, чоловіком і жінкою, патрицієм і плебеєм і т.д.).

На відміну від сили і маніпуляції, авторитет завжди залежить від сприйняття об'єкта. Межі між авторитетом (особливо легальним) і примусом часто бувають розмиті. Проте в чистому вигляді авторитетні відносини підпорядкування об'єкта суб'єкту є добровільними, тобто без сприйняття команди суб'єкта як загрози. Об'єкт кориться, оскільки розглядає свою покору як належне. Відносини авторитету мають місце в ситуаціях, де об'єкт слідує розпорядженням суб'єкта або взагалі без роздумів над їх змістом (він байдужий до команди, тобто не має будь-якої причини опиратися їй, або просто не здатний оцінити її наслідки), або, долаючи своє внутрішній опір, оскільки довіряє об'єкту або розглядає свою покору як обов'язок.

Авторитетні відносини, насамперед легальний авторитет, складають ядро політики. Вони лежать в основі державної влади, що забезпечує єдність і цілісність суспільства. Суб'єкти політики природно прагнуть до встановлення відносин авторитету, оскільки жодна влада не може нескінченно довго спиратися на силові і примусові ресурси. Стабільність політичного життя і ефективність влади безпосередньо залежать від того, наскільки добровільно громадяни приймають політичну систему і сформовану владну ієрархію, тобто від *легітимності* політичної влади.

5. Легітимність політичної влади.

Легітимність (лат. *legitimus* – законний, правомірний, правовий, належний) – феномен політичного буття, що характеризує особливості взаємодії суб'єктів владних відносин, метою якої є узгодження прагнення носія влади реалізувати владний потенціал і готовності суспільства сприйняти ці прагнення як належне, це та незрима складова, віртуальний ресурс, який дозволяє особистості поступатися своїми правами та свободами на користь суспільних інтересів та державно-політичних пріоритетів.

Деякі дослідники вважають, що слово «легітимність» з'являється не раніше епохи Середньовіччя. Проте відомо, що вже в I ст. до н. е. термін «легітимний» зустрічається у Давньому Римі в юридичних та політичних дискурсах. Так, у трактатах Цицерона поняття «легітимний» використовується для позначення відповідності встановленої влади (*potestas, imperium*) закону в таких виразах, як «*potestas legitima*», «*legitimum imperium*». Певною мірою, легітимність – це віра в надзвичайні здібності та бажану ефективність роботи владних структур, викликана бажанням покращення власного життя та досягнення суспільного прогресу, романтизація влади, поступки, надія і т. д. Цей ресурс може бути як безмежним, так і вичерпним. Від ефективності дій владно-політичних структур та лідерів залежить його рівень та дієвість, можливість та тривалість використання легітимаційного потенціалу суспільства. Процес набуття легітимності, хоч і носить індивідуальний для кожного суспільства та держави характер, проте має багато спільних рис.

Загально визнано, що поняття *легітимність* у науковий обіг ввів М. Вебер. Проте М. Вебер міг запозичити зазначене поняття у теоретика права Г. Єллінека чи у Г. Гегеля. Як відомо, Г. Гегель в «Основах філософії права» (1820) застосовує термін *легітимність* щодо держави та її правителя, розуміючи під цим терміном визнання з боку народу та ін. держав.

У світовій політичній думці найбільш популярними вважаються концепції легітимності двох дослідників – М. Вебера, який заклав основи теорії легітимності, та Д. Істона, який пристосував її до вчення про політичну систему. Звертаючись до аналізу природи легітимності як соціального явища, М. Вебер, по суті, вказує, що вихідним моментом легітимності є смисл. Він відзначає, що легітимність певної соціальної системи (порядку) безпосередньо пов'язана зі смислом системи, втрата якого руйнує її легітимність, в результаті чого соціальна поведінка припиняє орієнтуватися на таку соціальну систему і знищується. М. Вебером, були виділені три основні типи володарювання:

1) *традиційне* володарювання – авторитет «вічно вчорашнього», авторитет традиції, якої необхідно дотримуватися. Подібний тип легітимності властивий монархічній владі;

2) *харизматичне* володарювання – це авторитет особистого дару, відданість та довіра підданих породжується наявністю вождівських якостей у людини. Прикладами харизматичного лідера Вебер вважав Будду, Христа, Магомета, Цезаря, Наполеона та ін.;

3) *легальне (раціональне)* володарювання. Це володарювання має свою підставою віру в обов'язковість ділової компетентності представників влади, що обґрунтовується раціонально створеними законами.

Д. Істон розглядає в якості легітимної таку систему, яка відповідає власним моральним принципам індивіда, його власному розумінню того, що є справедливим і правильним у політичній сфері. Д. Істон виділяє три різновиди легітимності:

- ідеологічну;
- структурну;
- особистісну (персональну).

Проблема легітимності влади та політичних режимів знайшла своє місце у дослідженнях М. Догана. Аналізуючи стан легітимності сучасних політичних режимів країн світу, він приходив до висновку, що класична веберівська типологія легітимності не в повній мірі відображає нинішні політичні процеси, і не може бути використана для аналізу цьогочасного стану проблеми, а здебільшого, може слугувати лише інструментом історичних, а не політичних досліджень.

Маттей **Доган** – французький наукознавець, що спеціалізується у галузі методології соціальних наук та порівняльної політичної соціології.

Для Ю. Габермаса легітимність – це чеснота політичного порядку бути визнаним законним і справедливим.

Юрген **Габермас** – німецький філософ і соціолог, представник «франкфуртської школи». Відомий роботами із соціальної філософії, комунікативної дії, дискурсу та раціональності.

Французький політолог Ж.-Л. Шабо виділяє такі типи легітимності:

- *демократична* (опирається на волевиявлення керованих);
- *технократична* (пов'язана з умінням панувати);
- *онтологічна* (відповідність влади універсальним принципам людського й соціального буття).

Жан-Люк **Шабо** – французький політолог, правознавець, лектор Університету соціальних наук у Греноблі. Автор книги «Вступ до політики».

Італійський соціолог й історик Г. Ферреро, характеризуючи типи легітимності в залежності від форм правління та джерел походження влади, виділяє два її типи:

- *монархічну*;
- *демократичну*.

Гульєльмо **Ферреро** – італійський історик, ліберальний публіцист, був професором університетів Турину та Флоренції, входив до уряду Муссоліні. Емігрував до Швейцарії через власні антифашистські погляди, був професором Інституту міжнародних досліджень у Женеві.

Л. С. Саністебан розглядає проблему політичної сутності влади та її легітимності з точки зору взаємодії мас та еліти. Розподіл на масу та еліту відбувається через призму легітимності. Еліта відчуває необхідність визнання масами засад легітимності влади, що має забезпечити стабільність.

На думку С. Ліпсета, легітимність є «сукупність зусиль, які вживає політична система з метою виробити й утримати переконання в тім, що наявні політичні інститути є найвідповіднішими й ефективними для даного суспільства».

Сеймур Мартін **Ліпсет** – американський соціолог і політолог, головні праці якого присвячені політичній соціології, організації профспілок, соціальній стратифікації, суспільній думці та соціології інтелектуального життя. Був професором Колумбійського, Каліфорнійського університетів, директором інституту міжнародних досліджень у Берклі, читав лекції у Гарварді, був професором соціології та політології у Стенфорді.

Р. Даль визначає легітимність як «культивування переконань у тім, що політичні структури, процеси, дії, рішення й напрямки, а також керівники та чиновники мають властивості «правоти», компетентності й моральні цінності та повинні підтримуватися з урахуванням цих властивостей». В аналогічному напрямку йде думка М. Хейслера, який формулює легітимність як «передачу та впровадження дійсних або приписуваних ідеалів і цінностей, з погляду яких певна група людей визнає соціальний лад у цілому, а його політичну систему вважає гідної схвалення й підтримки».

Питання для самоперевірки

1. Які форми здійснення та організації влади ви знаєте?
2. Поясніть, які переваги має демократія щодо інших форм організації влади.
3. Які недоліки демократичного способу організації влади ви можете назвати?
4. Поясніть, чому, на переконання багатьох сучасних дослідників політики, демократія є найкращим з відомих способів організації влади.
5. Які види демократії ви знаєте?
6. Проведіть дистинкцію між силою та примусом як формами впливу суб'єктів влади на об'єкти.

7. Чому, на загальне переконання, маніпуляція є найбільш результативним владним засобом?
8. Поясніть, чому будь-яка влада прагне легітимності?
9. Порівняйте визначення легітимності, запропоноване різними дослідниками. Що їх об'єднує?
10. Поясніть, як ви розумієте поняття *політичний авторитет*.

Література

1. Токвиль А. Демократия в Америке / А. Токвиль; [пер. с франц./ предисл. Гарольда Дж. Ласки]. – М.: Прогресс, 1992. – 554 с.
2. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер; [пер. с нем. Л.С. Шевченко]. – М.: Прогресс, 1990.-537 с.
3. Халипов В.Ф. Власть. Основы кратологии / В.Ф. Халипов. – М.: Луч, 1995. – 440 с.
4. Доган М. Политическая наука и другие социальные науки / М. Доган // Политическая наука: новые направления; [под редакцией Р.Гудина и Х.Д. Клингеманна, научн. ред. русского издания Е. Б. Шестопап]. – М.: Вече, 1999. – С.113-148.
5. Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликта /Ральф Дарендорф // Социс. – 1994. – № 5. – С. 142-147.
6. Нисбет Р. Прогресс: история идеи / Роберт Нисбет; [пер. с англ. под ред. Ю. Кузнецова и Гр. Сапова]. – М.: ИРИСЭН, 2007. – 557 с.
7. Липсет М. Политический человек : социальные основания политики / М. Липсет ; [пер. с англ. Е. Г. Генделя, В. П. Гайдамака, А. В. Матешук]. – М. : Мысль, 2016. – 612 с.

Лекция № 7.

Політична влада та інформація

Логіка викладу.

1. Комунікативні та інформаційно-комунікативні теорії влади
2. Поняття інформаційної влади.
3. Поняття інформаційного суспільства. Роль державної влади у розбудові інформаційного суспільства.

1. Комунікативні та інформаційно-комунікативні теорії влади.

Сучасні інформаційні і телекомунікаційні технології істотно змінюють не тільки процес вироблення продуктів і послуг, але і те, як ми проводимо дозвілля, реалізуємо свої цивільні права, виховуємо дітей. Вони мають вирішальний вплив на зміни, що можуть статися у соціальній структурі суспільства, економіці, розвитку інститутів демократії тощо.

Рушієм та координатором процесу становлення інформаційного суспільства є й державна політика, що послідовно проводиться, у зв'язку з чим необхідний аналіз ролі та функцій держави в цьому процесі.

Сучасний етап інформаційної революції у світі диктує нову інформаційну парадигму щодо вивчення політичних явищ. Під впливом інформаційних технологій змінюються і політичні інститути, політичні відносини, форми політичного впливу на суспільство та суспільну свідомість, своє місце впевнено посідає влада інформації.

З огляду на ці зміни управління інформаційними потоками та інформаційними технологіями стає головним важелем політичної влади, а мистецтво управління політичною інформацією визначає успіх майбутнього політичного розвитку.

У межах комунікативного підходу політична влада інтерпретується не тільки і не стільки як обмежена часом та простором певна субстанція впливу, підпорядкування, сили або ставлення. Скоріше за все вона сприймається як особливий різновид соціальної взаємодії політичних суб'єктів, а також як специфічна форма соціальної комунікації між суб'єктами та об'єктами політичної діяльності з приводу отримання, зберігання, відтворення та трансформації політичної інформації з метою вироблення адекватних або неадекватних до політичних цінностей суспільних рішень.

У даному напрямі досліджень природи політичної влади, перш за все варто виділити онтологічну концепцію Х. Арендт. На її думку, розуміння комунікативності соціальної реальності та її політичної сфери є можливим тільки з точки зору онтології, бо ґрунтується на тому, що політична влада в сучасному світі не сумісна з насиллям, а навпаки, виступає як результат і прямий наслідок процесів безпосередньої взаємодії між людьми, у тому числі – інформативної, які живуть у згоді та підтримують наявні політичні інститути публічно і всенародно.

Концепція засобів комунікації у якості підґрунтя теорії влади знаходить свій розвиток у роботі Н. Лумана, який поставив перед собою завдання дослідити феномен влади як символічно генералізуючого засобу комунікації сучасного суспільства.

Ніклас Луман – німецький соціолог, учень Т. Парсонса, професор Білефельдського університету, член Нідерландської академії наук, розробляв теорію соціального пізнання, комунікативну теорію влади.

На його думку, політична влада – це не просто комунікація, а важливий засіб комунікації у суспільстві, що ґрунтується на іманентних властивостях комунікації таких, як виборність та інформативність. Разом з цим влада – це соціальний феномен, що має власні атрибутивні якості:

- спеціалізацію;
- символічність;
- узагальненість;
- легітимність.

У свою чергу природа інформаційних процесів, що забезпечують роботу політичної влади, полягає у тому, що у ході діяльності, спілкування та взаємодії суб'єктів політичних стосунків приходить необмежений часом та простором процес відтворення та трансформації інформації, кодованою у певній мові, що потрапляє до керівних органів інститутів політичної влади і у зворотному напрямку. До мови інформаційної взаємодії у сфері політичних стосунків зазвичай відносять не лише знаки, символи та атрибути конкретних політичних об'єднань (політичних груп і партій), а і всякого роду тексти, документи (укази, закони та постанови владних структур, маніфести і т.і.), а також ідеологічні міфи та психологічні стереотипи, інші різновиди засобів політичної комунікації.

Концепція комунікативної раціональної влади Ю. Габермаса виходить з того, що дієвість будь-якої політичної системи залежить від того, наскільки вона обплутана та просякнута тенетами комунікативного контролю та управління. Таким чином, політична влада розглядається тут як одна із важливих підсистем політики, один із важливих механізмів прискорення процесів розвитку соціальної системи, динамічна комунікативна система, що ґрунтується на процесах збереження та передачі інформації.

Виникає ще одне питання: у яких матеріалізованих та ідеальних формах всередині комунікаційного процесу зберігається, циркулює та передається інформація, яка повідомляється, і які типи комунікації можуть бути задіяні? На це запитання відповідь дає американський дослідник К. Дойч, ґрунтуючись на інформаційно-комунікаційній концепції влади. На його думку, політична влада як комунікативна система, що ґрунтується на процесах зберігання, циркуляції, передачі та відтворення інформації, що повідомляється, має можливість самовідтворюватися лиш у певних політичних символах, політичних образах або політичних цінностях.

Комунікативний підхід щодо вивчення влади знаходить свій розвиток у концепції влади Т. Парсонса. Соціальна інтеграція та соціальна цілісність системи, на думку Т. Парсонса, підтримуються лише завдяки взаємообміну соціальною інформацією її елементів та функціонуванням системи узагальнених засобів, один із яких є влада. Політична влада – це одночасно і мова, і засіб, і компонент комунікативного акту. Влада як інформаційне повідомлення вищої ланки, ланці, яка розташована нижче, свого рішення, яким буде зумовлюватися його дія у поєднанні з наказом, є рушійною силою усієї складної системи стосунків та поведінки індивідів у будь-якому політичному процесі.

2. Поняття інформаційної влади.

З огляду на реальність сьогодення та вищезначені теоретичні дослідження у напрямі вивчення співвідношення влади та інформації, актуальним є питання вивчення суті та змісту поняття інформаційної влади.

Перш за все – це влада якоїсь інформації (ідей), прийнятої до реалізації, а по-друге, влада людей, які втілюють інформацію (ідеї) в життя. Чим керуються творці законів, коли приймають те чи інше рішення? Кожен з них керується своїм розумінням добра і зла, справедливості та несправедливості, правильності та неправильності і т.і. Усі керівники (у тому числі силової та інформаційної влади) підпорядковані у своїх діях певними ідеалами. Ідеали формують світогляд та ідеології. Проте світогляд та ідеології не створюються самі по собі, їх створює хтось. Суть інформаційної влади зводиться до того, що якийсь ідеолог створює ідею, ця ідея поширюється за допомогою засобів масової інформації та міжособистісного спілкування. Коли люди починають адекватно сприймати інформацію, яка надходить, то ця інформація починає формувати алгоритм поведінки людей. Даний приклад пояснює інформаційну владу людей, що перетворюють інформацію (ідеї) в життя. Проте ті, що створюють будь-які ідеї, також є керованими. Ідеологами керують ними ж створені ідеї і ніяк інакше.

Інформаційна влада є вищою по відношенню до інших видів влади. Інформаційна влада існує для:

- формування головних цілей та пріоритетів;
- формування вектора цілей, (напрямок і порядок дій, за яким здійснюється перетворення цілей в життя);
- розпізнавання факторів, що діють на об'єкт управління.

З усієї піраміди пріоритетів управління інформаційними пріоритетами є світогляд, ідеологія, хронологія, мистецтво, система освіти та виховання. Інформаційна зброя є більш могутньою, ніж матеріальна, бо саме думки формують вчинки. Самі ж вчинки формує інформація. Наприклад, якою сильною не була б армія, проте з допомогою певної ідеології, внутрішнє військове командування може скерувати армію на війська союзників нації. Державні закони та економіка також залежать від світогляду чинної ідеології. Інформаційна влада включає в себе усю сукупність інформаційних пріоритетів. Проте серед усіх інформаційних пріоритетів найголовнішим є світогляд. Усі інші пріоритети (як інформаційні, так і матеріальні) є підпорядкованими світоглядному пріоритетові.

Якісна зміна політичного впливу інформаційної влади викликана:

- бурхливим розвитком засобів зв'язку, накопичення та передачі інформації;
- розробкою правлячими елітами високоефективних засобів впливу на свідомість, підсвідомість, почуття та поведінку людей, навіювання їм ідей та оцінок, що не відповідають дійсності або їхнім особистим інтересам;
- знищення в буржуазних державах традиційних, переважно стихійних комунікацій, що обмежують можливості впливу інформаційних інститутів і у першу чергу ЗМІ на людей.

До таких комунікацій відносять стійкі родові, родинні, церковні, сімейні, сусідські, виробничі та інші неконтрольовані державою та спеціалізованими інформаційними інститутами зв'язку.

3. Поняття інформаційного суспільства. Роль державної влади у розбудові інформаційного суспільства.

Тематика інформаційного суспільства, розвитку світового ринку телекомунікацій, Інтернету не сходить зі сторінок провідних ділових вітчизняних і зарубіжних журналів. Колосальні обсяги інформації, присвячені цій тематиці, доступні зараз й Інтернету. Особливо це стосується висвітлення діяльності міжнародних і національних організацій з розробки і реалізації стратегій інформаційного розвитку. До найбільш цікавих джерел можна віднести Європейську Комісію Ради Європи, Організацію економічної співпраці розвитку, Всесвітній союз зв'язку, адміністративні органи, відповідальні за побудову інформаційної магістралі в США, Канаді, Великобританії, Німеччині, Франції, Австралії, Японії та інших країнах. Актуальність входу України в інформаційне суспільство поступово усвідомлюється вітчизняним науковим і політичним співтовариством, про що свідчить велика кількість законодавчих актів у сфері інформації.

Створені державними органами документи покликані визначити напрями інформатизації суспільства: Концепція формування і розвитку єдиного інформаційного простору України і відповідних інформаційних ресурсів, Концепція розвитку зв'язку, Доктрина інформаційної безпеки, Концепція інформатизації України, ухвалені Закони про інформацію, про друковані ЗМІ, про телебачення і радіомовлення, про інформаційні агентства, про рекламу, про авторське право і суміжні права, про державну таємницю, про науково-технічну інформацію, про захист інформації в автоматизованих системах, про участь України в міжнародному інформаційному обміні. Однак цілісного розгляду процесу становлення інформаційного суспільства в поєднанні технологічних, економічних, соціальних, правових і політичних чинників у вітчизняній літературі ще не так багато. Це пояснюється новизною самого об'єкта дослідження, контури якого зримо визначилися лише в останні роки.

Сучасна ситуація, що склалася у світі, характеризується такими рисами. Становлення інформаційного суспільства в різних країнах є передумовою для еволюційного переходу до наступної стадії розвитку людства, технологічною основою якої є індустрія створення, обробки і передачі інформації. Державі належить провідна роль у формуванні інформаційного суспільства, що координує діяльність різних суб'єктів суспільства в процесі його становлення, сприяє інтеграції людей в нове інформаційно-технологічне оточення, розвитку галузей інформаційної індустрії, забезпеченню прогресу демократії і дотримання прав особистості в умовах інформаційного суспільства.

Інформаційна взаємодія держави, суспільства і особистості найбільш оптимальна при використанні інформаційних і телекомунікаційних технологій з метою підвищення загальної ефективності діяльності державного механізму, створення інформаційно відкритого суспільства, розвитку інститутів демократії.

Вплив інформаційного суспільства на культуру виявляється в масштабних змінах культури виробництва, бізнесу, організації роботи, дозвілля, споживання. Ці зміни зумовлені швидким процесом об'єктивізації інформації і знань, можливостями їх передачі у вигляді технологій через телекомунікації широким верствам населення, а також виникненням нових видів діяльності, заснованих на використанні знань.

Взаємозв'язок і взаємообумовленість економічних, правових, соціальних, культурних і технологічних чинників у становленні інформаційного суспільства виявляється в соціальній сфері, у лібералізації правил регулювання інформаційного і телекомунікаційного ринків, у технологічній і організаційній конвергенції, формуванні нових вимог до працівників і організації ділового процесу, у змінах в інформаційному законодавстві, підвищенні ролі державного регулювання і міжнародної співпраці.

Економічними основами інформаційного суспільства у галузі інформаційної індустрії (телекомунікаційна, комп'ютерна, електронна, аудіовізуальна), що переживають процес технологічної конвергенції і корпоративного злиття, розвиваються найбільш швидкими темпами, мають вплив на всі галузі економіки і конкурентоспроможність країн на світовій арені. Відбувається інтенсивний процес формування світової інформаційної економіки, що безумовно укладається в умовах глобалізації інформаційних, інформаційно-технологічних і телекомунікаційних ринків, виникненні світових лідерів інформаційної індустрії, перетворенні електронної торгівлі по телекомунікаціях у засіб ведення бізнесу.

Правовими основами інформаційного суспільства є закони і нормативні акти, що регламентують права людини на доступ до інформаційних ресурсів, технологій, телекомунікацій, захист інтелектуальної власності, недоторканність особистого життя, свободу слова, інформаційну безпеку. Інформаційна безпека суспільства і особистості набуває нового статусу, із суто технологічної проблеми перетворюючись в соціальну, від вирішення якої залежить стійке функціонування сучасних товариств.

Технологічними основами інформаційного суспільства є телекомунікаційні й інформаційні технології, які стали лідерами технологічного поступу, невід'ємним елементом будь-яких сучасних технологій, сприяють економічному зростанню, створюють умови для вільного обігу в суспільстві великих масивів інформації і знань, спричиняють істотні соціально-економічні перетворення і, зрештою, становлення інформаційного суспільства.

Поняття інформаційне суспільство з'явилося у другій половині 60-х років, з ним використовувалися такі терміни, як технотронне суспільство, суспільство знання, постіндустріальне суспільство.

Уявлення про інформаційне суспільство пов'язані також з концепцією трьох хвиль Е. Тоффлера.

Термін інформаційне суспільство був використаний в Японії у 1966 році в доповіді групи з наукових, технічних і економічних досліджень, в якій

стверджувалося, що інформаційне суспільство являє собою суспільство, в якому вдосталь високоякісної інформації, а також є всі необхідні кошти для її розподілу. У той період на Заході вважалося, що основою формування інформаційного суспільства є розвиток обчислювальної та інформаційної техніки; інформація набуває глобального характеру; на рух інформаційних потоків вже істотно не впливають державні кордони і різні бар'єри, зрештою, спроби обмежити вільне поширення інформації шкодить тій стороні, яка прагне внести такого роду обмеження; значно виросли можливості збору, обробки, зберігання, передачі інформації, доступу до неї; зростає вплив інформації на розвиток різних сфер людської діяльності; заглиблюється процес децентралізації суспільства; відбувається перехід до нових форм зайнятості; йде процес формування нових трудових ресурсів за рахунок збільшення кількості зайнятих в інформаційній індустрії. Зважаючи на це, Т. Стоунер стверджував, що інформацію, так само як капітал, можна нагромаджувати і зберігати для майбутнього використання.

У постіндустріальному суспільстві національні інформаційні ресурси – найбільш велике потенційне джерело багатства. У зв'язку з цим необхідно розвивати нову галузь економіки – інформаційну економіку. Постіндустріальна економіка – це економіка, в якій промисловість за показниками зайнятості і своєї частки в національному продукті поступається місцем сфері послуг, а сфера послуг є переважно обробкою інформації.

Три аспекти постіндустріального суспільства особливо важливі для розуміння телекомунікаційної революції: перехід від індустріального до сервісного суспільства; вирішальне значення кодифікованого теоретичного знання для здійснення технологічних інновацій; перетворення нової інтелектуальної технології у ключовий інструмент системного аналізу і теорії прийняття рішень.

У 1978 році у Франції вченими була розглянута проблема впливу нових інформаційних технологій на французьке суспільство. Його відмінна риса – прагнення зрозуміти соціально-економічний, політичний, культурний аспекти процесів впровадження нових інформаційних технологій, запропонувати єдине бачення інформатизації для подальшого визначення місця і ролі держави в цьому процесі. Особливість державного устрою Франції полягає у тому, що суспільство має дуже сильні бюрократичні державні політичні інститути, внаслідок чого реалізація будь-яких технологічних новин повинна супроводжуватися соціально-політичними змінами. Дослідження повинно було показати, як нова технологія може змінити промислове виробництво, соціальну структуру, культуру, сферу освіти, і чому політична система повинна змінитися, аби вписатися в нові масштаби економіки і нові форми соціального життя.

Комп'ютерна технологія розглядалася науковцями як засіб виходу Франції з економічної і соціальної кризи, збереження її економічного суверенітету, досягнення соціального консенсусу. Оскільки телематика спричинює переверот в обробці і передачі даних, вона змінює і структуру

соціальної організації. Телематика полегшує децентралізацію, забезпечуючи споживачів на периферії. Її завдання – спростити адміністративну структуру, підвищити ефективність її діяльності, поліпшити відносини з тими, хто знаходиться під її юрисдикцією. Вона також надає місцевій владі більше свободи, посилює конкурентні можливості малого і середнього бізнесу. Вона впливає на певні професії, змінюючи їх соціальний статус, збільшує контакт між соціальними групами і робить великі організації більш вразливими.

Ми робимо спробу аналізувати технічні аспекти нововведень, які для нас вже давно не є прозрінням. Проте методологічна орієнтація роботи на визначення місця державної політики в процесі інформатизації з урахуванням її соціально-економічних ефектів залишається актуальною. Найважливішим наслідком впровадження інформаційних технологій є підвищення продуктивності праці при обробці даних. Внаслідок цього інформатизація може поглибити кризу суспільства в тому випадку, якщо погіршиться ситуація із зайнятістю населення, або, навпаки, сприяти виходу з кризи, якщо допоможе усунути торговий дефіцит, дасть економіці новий імпульс зростання, зменшить соціальну напруженість у суспільстві. Який саме результат буде мати інформатизація, які напрями будуть пріоритетними, залежить від політики держави. Оскільки в сучасній світовій економіці визначальну роль відіграє спеціалізація, необхідно мати уявлення про те, які саме сектори повинні мати переважний розвиток. Ці висновки ще довго будуть актуальними.

У 1987 році Європейська комісія випустила Зелену книгу з телекомунікацій, в якій стверджувалося, що телекомунікаційні мережі складають нервову систему сучасного економічного і соціального життя. У 1988 році Національна адміністрація США з телекомунікацій і інформації опублікувала свою доповідь — NTIA Telecom 2000 report, в якій підкреслювалося, що телекомунікаційна та інформаційна інфраструктури життєво важливі для підтримки дієздатності американської і світової економіки. У 1993 році віце-президент США А.Гір використав поняття інформаційна супермагістраль. У наступному році на конференції Міжнародного союзу зв'язку він уже говорив про Глобальну інформаційну інфраструктуру. Державні органи провідних країн посіли надзвичайно активну позицію в справі формування інформаційного суспільства. У зв'язку з цим актуальність вивчення їх досвіду, вироблення комплексу рекомендацій для України не викликає сумнівів.

Інформаційне суспільство в американській національній інформаційній інфраструктурі визначається як суспільство, в якому: кращі школи, вчителі та курси є доступними всім студентам незалежно від географічних умов, відстані, ресурсів і працездатності; величезний потенціал мистецтва, літератури і науки стає доступним не тільки у великих організаціях, бібліотеках, музеях; послуги охорони здоров'я і соціальні послуги стають доступними в інтерактивному режимі кожному своєчасно і в необхідному місці; у кожного є шанс жити в різних місцях без втрати можливості повноцінно працювати в офісі через електронні магістралі; невеликі фірми можуть отримувати замовлення з усього

світу електронним шляхом; кожний може дивитися останні фільми, звертатися в банк, магазин зі свого будинку; кожний може отримувати державну інформацію прямо або через місцеві бібліотеки, легко вступати в контакти з державними службовцями; державні, ділові структури можуть обмінюватися інформацією електронним шляхом, знижуючи обсяг паперової роботи і поліпшуючи якість послуг.

Глобальне інформаційне суспільство формується локально, у різних країнах цей процес йде з різною інтенсивністю і особливостями. Інформаційні товариства мають три головних характеристики.

- По-перше, інформація використовується як економічний ресурс. Організації використовують інформацію у все більших масштабах з метою підвищити ефективність, стимулювати інновації, укріпити конкурентоспроможність.
- По-друге, інформація стає предметом масового споживання у населення.
- По-третє, відбувається інтенсивне формування інформаційного сектору економіки, який зростає більш швидкими темпами, ніж інші галузі. Причому рух до інформаційного суспільства – загальна тенденція для розвинених держав і країн, що розвиваються.

Становлення інформаційних товариств зумовлене двома взаємопов'язаними причинами: довгостроковими тенденціями економічного розвитку і технологічним поступом. Економічна структура суспільства змінюється. Сфера послуг переважає над промисловістю і сільським господарством. Створення ж інформаційних продуктів і послуг можна віднести до сфери послуг. Сучасні ІТТ в багато разів збільшили нашу здатність обробляти інформацію і тим самим сприяли зростанню інформаційно насиченого сектору економіки.

Серед економістів поширена теорія про довгострокові цикли економічного розвитку, кожний з яких породжується технологічними новинами типу електрики або двигуна внутрішнього згорання. Такі цикли пов'язані з інформаційними і телекомунікаційними технологіями. Їх вплив на суспільство пов'язаний з такими особливостями. По-перше, ІТТ – допоміжні технології, які застосовуються практично скрізь і сприяють підвищенню продуктивності. По-друге, технічні можливості ІТТ зростають експонентно і поки не спостерігається уповільнення темпів зростання. Нарешті, вартість ІТТ постійно і швидкими темпами знижується. Поєднання цих трьох чинників спричиняє те, що ІТТ породжують новий тривалий цикл економічного розвитку, що приводить в соціальному плані до інформаційного суспільства.

Інформація використовується у широкому значенні і включає як аудіовізуальну, видовищну інформацію, так і бази даних зі спеціалізованими відомостями. Нематеріальна природа інформації породжує ряд проблем, пов'язаних з розумінням природи власності на інформацію, визначенням її вартості і цінності. Вартість створення нової інформації, наприклад, довідника або художнього фільму, може бути дуже високою, а копіювання здобутих результатів – надзвичайно низькою. Тому інформацію важко оцінити для

подання в економічних балансах. Глобалізація інформаційного сектору економіки породжує і проблеми із законодавчим регулюванням виробництва і споживання інформації.

Вивчення інформаційного суспільства вимагає використання такого терміна, як інформаційна індустрія. До неї належать приватні та державні організації, які створюють інформацію різних видів, інтелектуальну власність, забезпечують функціонування пристроїв для поширення інформації споживачам, здійснюють обладнання і програмне забезпечення, покликане обробляти інформацію.

Інформаційну індустрію у свою чергу можна подати у вигляді трьох її галузей, які створюють зміст, поширюють його і обробляють. До індустрії змісту належать організації, що створюють інтелектуальну власність. Інформацію створюють письменники, композитори, художники, фотографи, вчені, інженери. У цьому їм допомагають видавці, продюсери та організації, які додають первинному змісту товарний вигляд. Сюди ж входять організації, що самі не створюють нової інформації, але компілюють її, виробляючи довідники, бази даних, статистичні збірники і т.п. Постачальники такої інформації мають значну частину прибутків, що отримуються в індустрії змісту.

Індустрія поширення інформації пов'язана зі створенням і управлінням телекомунікаціями і мережами поширення інформації. Вона включає телекомунікаційні компанії, мережі кабельного телебачення, системи супутникової трансляції, радіо і телевізійні станції, компанії супутникового зв'язку і т. і. Індустрія обробки змісту охоплює виробників комп'ютерів, телекомунікаційного обладнання і споживчої електроніки.

На загальну думку, яку складно підтвердити цифрами через відсутність прийнятої статистики, в інформаційній індустрії лідирує індустрія змісту. Саме в ній проводиться велика частина доданої вартості, що привело в середині 90-х років до інтенсивного процесу злиття і поглинання компаній інформаційного сектору економіки, метою яких є прагнення підвищити прибутковість свого бізнесу.

Необхідно враховувати і позицію, що заперечує прогресивність і бажаність переходу до інформаційного суспільства і яка ґрунтується на недовір'ї до того, що технології можуть поліпшити життя людини і функціонування соціальних структур. У зв'язку з цим варто зазначити, що технологія сама по собі лише частково визначає характер її використання, який переважно залежить від розвитку суспільства, його економіки, демократичності соціального механізму, рівня освіти та інших соціальних чинників.

Водночас відставання законодавчого забезпечення прав людини на інформацію, недоторканність особистого життя, збереження персональних даних, обмеження на концентрацію засобів масової інформації і комунікації може реально призвести і в ряді випадків призводить до маніпуляції масовою свідомістю, контролю за особистістю з боку або державних, або кримінальних структур. Особливе занепокоєння викликає уразливість інформаційних і

телекомунікаційних систем, що забезпечують функціонування енергетики, авіатранспорту, міського господарства та інших життєво важливих об'єктів.

І, як висновок: сучасні інформаційні й телекомунікаційні технології стали настільки важливою частиною інфраструктури суспільства, що від них залежить не тільки технологічний, але й соціальний поступ, економічна конкурентоспроможність країни в цілому, її місце у світовій економіці, роль у міжнародному розподілі праці, здатність розвивати демократичні інститути, зростання нових робочих місць і т. п. Тобто ІТТ із технологічного чинника розвитку перетворилися у важливий елемент функціонування сучасного суспільства. Однак при такій трансформації їх подальше втілення вже залежить не тільки від прогресу науково-технічної думки, але й від соціально-економічних і правових умов, в яких вони існують.

Питання для самоперевірки

1. Поясніть, як влада залежить від інформації?
2. Як визначається влада у межах комунікативного підходу?
3. Які особливості влади виділяє Н. Луман?
4. Чим характеризується влада, на думку Ю. Габермаса?
5. Як ви розумієте твердження Т. Парсонса, що влада є одночасно і мовою, і засобом, і елементом комунікативного акту?
6. Спробуйте дати визначення інформаційної влади.
7. Які функції здійснює інформаційна влада?
8. Як ви розумієте поняття *інформаційне суспільство*?
9. Назвіть основні чинники розбудови інформаційного суспільства.
10. Як змінюється влада в інформаційному суспільстві?

Література

1. Желтов В. В. Теория власти / В. В. Желтов. – М.: Флинта: МПСИ, 2008. – 584 с.
2. Федоров А. Ф. Информационная безопасность в мировом политическом процессе / А. Ф. Федоров. – М.: МГИМО-Университет, 2006. – 220 с.
3. Халипов В. Ф. Введение в науку о власти / В. Ф. Халипов. – М.: Технологическая школа бизнеса, 1995. – 640 с.
4. Луман Н. Власть / Н. Луман [пер. с нем. А. Ю. Антоновского]. – М.: Праксис, 2001. – 256 с.
5. Ледяев В. Г. Власть: Концептуальный анализ / В. Г. Ледяев. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОСС-ПЭН), 2001. – 384 с.
6. Болдридж Л. Страсть и власть / Л. Болдридж [пер. с англ. О. Уральская]. – М.: Центр, 2000. – 275 с.

Лекція № 8-9.

Основні концепції влади

Логіка викладу.

1. Загальний огляд та типологія владних концепцій.
2. Дисциплінарна влада М. Фуко.
3. Комунікація і насильство: концепція влади Н. Лумана.
4. Біхевіоралістські концепції влади
5. Реляційні концепції влади.

1. Загальний огляд та типологія владних концепцій.

Концепції влади (лат. *conceptio* – розуміння) – система поглядів на владу, її походження, генезу, види і форми, суб'єкт та об'єкт, підстави, способи впливу, функції і завдання, взаємодію з іншими суспільними процесами та явищами; спосіб розуміння, трактування феномену влади.

Упродовж століть залежно від спроб пояснення суттєвих характеристик політики і влади за допомогою надприродних, природних і соціальних чинників виділилися й були обґрунтовані такі парадигми влади:

- *теологічна* (спирається на надприродне пояснення суті влади); *натуралістична* (базується на визнанні першості природних джерел політичного життя, у т. ч. географічного, біополітичного і психологізаторського підходів);
- *соціоцентрична* (має суспільне походження, розвивалася як державницька, кратократична, пізніше доповнена низкою важливих політичних явищ, зокрема авторитету, управління, контролю, цілепокладання, організованості); *психологізаторська* (сформувалася у ХІХ ст., Г. Тард, Г. Ле Бон, Л. Гумплович, Е. Дюркгайм вважали, що джерелом і чинником, який пояснює соціальний і психологічний розвиток, є психологічні властивості людей);
- *біополітична* (сформувалася у др. пол. ХХ ст. у США, бере за основу чуттєві, фізіологічні, інстинктивні чинники, які формують у людини різноманітні нахили, потяги, певні задатки, які пізніше опосередковуються традиціями, звичаями, моральними нормами);
- *культурологічна* (Г. Арендт, Е. Канетті, М. Шеллер зазначали, що цілісність політики та єдність із суспільством визначається цілісністю самої людини);
- *раціонально-критична* (пояснює політичні явища за допомогою діяльності їх внутрішніх структур, відносин, інститутів і засобів).

Концептуальні підходи до інтерпретації влади при найзагальнішому логічно-гносеологічному аналізі можна розділити на дві групи:

- 1) *атрибутивно-субстанціональні*, що трактують владу як атрибут, субстанціональну властивість суб'єкта чи самодостатній «предмет» чи «річ»;

2) *реляційні*, що описують владу як соціальні відносини чи взаємодію на елементарному й на складному комунікативному рівнях.

Атрибутивно-субстанціональні підходи включають:

- *потенційно-вольові* (визначають владу як здатність чи можливість нав'язати волю яким-небудь політичним суб'єктом (Г. Гегель, К. Маркс, Й. Фіхте, А. Шопенгауер, Ф. Ніцше, М. Вебер));
- *інструментально-силові* (визначають владу як силову дію політичного суб'єкта, що контролює певні ресурси і при необхідності використовує навіть пряме насильство (Д. Кетлін, Р. Моргентхау));
- *структурно-функціональні* (влада як властивість системи пов'язана з досягненням загальної мети системи, з її організацією (Т. Парсонс))

концепції.

У рамках реляційного підходу дослідники виділяють:

- теорію опору (Д. Картрайт, Б. Рейвен, Д. Френч);
- теорію боротьби за володіння ресурсами (П. Блау, Д. Хайнінгс, Д. Хіксон);
- теорію розподілу зон впливу (Д. Ронг).

У концептуальному аналізі влади прослідковуються дві основні традиції:

1) «секційна (групова) концепція влади» («традиція реалізму») (М. Вебер, Е. Гідденс, Т. Гоббс, Р. Даль, Д. Картрайт, А. Каплан, Х. Лассвелл, С. Льюкс і ін.), яка розглядає владу як асиметричні відносини, що включають актуальний чи потенційний конфлікт між індивідами;

2) «несекційна концепція влади» (Арістотель, Х. Арендт, Т. Парсонс, Платон, М. Фуко й ін.) розглядає владу як колективний ресурс, її належність не окремим індивідам чи групам, а колективам людей чи суспільству загалом, відкидає ідею «нульової суми», допускає, що влада може здійснюватися з загальною вигодою.

Найпопулярнішими серед концепцій влади є *каузальні* (Т. Гоббс, Р. Даль, Дж. Найджел, Б. Рассел, У. Рікер, Х. Саймон і ін.), які визначають владу як вид причинного зв'язку й характеризуються розбіжностями як у розумінні каузального зв'язку, так і специфікації влади як його різновиду.

Прихильники різних варіантів каузального пояснення влади переконані, що:

1) цей підхід дозволяє використовувати логіку і методи причинного аналізу при вивченні влади;

2) каузальні трактування влади ґрунтуються на очевидній схожості влади і причини, що дозволяє пояснити владу та її структуру.

Концепції політичної влади представлені двома групами:

- одну складають дослідники (Г. Арендт, Г. Лассвелл, П. Морріс, Т. Парсонс і ін.), що трактують владу як політичний феномен;
- інші – вчені (Д. Істон, В. Ледаєв і ін.), які виділяють політичну владу як субкатегорію влади («політична влада» – конкретизація влади щодо політичної сфери суспільства).

У сучасній західній політичній філософії аналіз влади ведеться за п'ятьма напрямками. Влада вивчається як:

- 1) *характеристика індивіда* (вивчається влада, яка належить певній людині, котра прагне влади і реалізує її);
- 2) *міжперсональна конструкція* (Г. Лассвелл) (влада розглядається як міжособистісні тісні відносини керівника й підлеглих);
- 3) *ресурс* (розглядається як певний товар, який спирається на ціну, вартість для суб'єкта влади);
- 4) *причинна конструкція* (влада вивчається як тип причинності, результат систематичної чи спонтанної діяльності, впливу об'єктивних і суб'єктивних чинників широкого спектра);
- 5) *філософська категорія* (аналізує психологічні, соціологічні, філософські концепції і підходи).

Кожний із названих аспектів ілюструє певні сторони поняття «влада», взяті в сукупності вони формують цілісне уявлення про владу. **Психологічний** підхід розглядає владу як суспільне, так і психологічне явище, вона існує в сфері переживань і сприйняття особистості. **Соціологічний** підхід зводить владу до політичного впливу однієї соціальної групи на іншу. Цей підхід охоплює **поведінковий** (біхевіоралістський, Р. Даль, Б. Крік, Д. Річчі, А. Соміт, С. Таненхауз, Ю. Фальтер) (різноманіття владного спілкування зводиться до елементарних відносин між поведінкою двох індивідів-акторів і відповідних впливів одного на іншого). **Телеологічний** (влада розглядається як досягнення відповідних цілей, окреслених результатах). **Інструментальний** (влада досліджують як можливість використання відповідних засобів для досягнення мети, зокрема насильства й примусу). **Системний** (основним поняттям виступає політична система, яка розглядається як сукупність взаємовідносин індивідів у межах визнаних ними ролей, взаємодій, спрямованих на авторитетний розподіл цінностей у суспільстві). **Структурно-функціональний** (влада постає як особливий тип відносин між тими, хто управляє, і тими, ким управляють, ґрунтується на співвідношенні винагороди і покарання). **Конфліктологічний** (влада розглядається як можливість прийняття рішень, що регулюють розподіл благ у конфліктних ситуаціях).

Згідно з **марксистською** концепцією влада носить класовий характер, існують відносини панування й підкорення, головне місце в системі соціальної влади посідає державна влада.

В історії політичної філософії відома тривала епоха **контрактивізму** (концепції суспільного договору), для якої політика й влада були похідними від права. Правових концепцій влади і політики дотримувалися Т. Гоббс, І. Кант, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, Б. Спіноза й ін.

Відомі спроби пов'язати політику з мораллю (Г. Гегель, Дж. Джентіле та ін.).

У Стародавньому світі й у Середні віки влада створила механізми держави для захисту від ворогів, для захоплення ресурсів і т. п. Новий час покликав до життя владу грошей, фінансів, капіталу – й одночасно

дисциплінарної форми її здійснення. На поч. ХХ ст. створення людством суспільних систем та ідеологій спричинило владу символічних форм, ЗМІ. Нині штучно вибудовуються системи споживання, стилі життя, нації й держави, системи біологічного відтворення людини – і людство вже не в змозі обійтися без технологій і влади, які можуть працювати з цими сферами життя. Новітні інстанції влади (біовлада, «нетократія» (влада мереж чи у мережах), організація комунікації, «символічна влада» тощо) розуміються як нові дійсності штучного й свідомого впорядкування життя людей, вони приходять на зміну традиційним формам влади.

2. Дисциплінарна влада М. Фуко.

М.Фуко стверджує, що традиційна (веберівська) модель влади може бути використана виключно для розуміння досучасних владних відносин, оскільки не здатна повноцінно та правомірно описати сучасні форми влади, бо в їх основі лежать нові засоби управління, нові ресурси влади, які пов'язані вже не з силою, а зі знанням. Владні відносини в сучасному суспільстві присутні усюди. Влада існує усюди «не тому, що вона охоплює все, а тому, що звідусіль виходить». М. Фуко услід за Г. Гегелем, К. Марксом, Ф. Ніцше та З. Фрейдом, які визначали владу у термінах сили або істинної потреби до панування, доходить висновку, що застосування насилля – не зловживання владою, а її закономірний наслідок і продовження. Тому М. Фуко пропонує використати концепт і термінологію війни для аналізу відносин влади.

Згідно з М. Фуко, війна постійно пронизує все суспільство, сама структура якого є бінарною. Проте постає основне питання – між якими сторонами триває ця споконвічна війна? М. Фуко відповідає: та війна, що точиться у суспільстві під видимістю порядку й миру, є війною двох рас.

За М. Фуко, з ХVІІІ століття дискурс влади відходить від юридичних сенсів суверенності, народу та прав людини і перетворюється на дискурс війни рас та класів. Раси не виступають суто біологічними, етнічними групами, чи класами у соціологічному сенсі певних реальних груп людей. Дискурс аристократів, спрямований проти черні, а також продажного короля, теж відноситься до расистського. Йдеться про внутрішній расизм як владну практику виродження та очищення, котрі стають засобами нормалізації. Головне, що цей расовий дискурс постійно асимілює або ділить групи людей на вищі та нижчі, нормальні та ненормальні. Расистський дискурс – це дискурс боротьби між тими, хто визначає та встановлює норми, та тими, хто формується через відношення до цієї норми і становить небезпеку для біологічного генотипу. Расизм використовується суспільством для самоочищення від своїх породжень, які несуть небезпеку для нормальної раси: «Ми захищаємо суспільство від усіх біологічних небезпек іншої раси, цієї під-раси, контр-раси, яку ми, супроти себе, створюємо».

Дискурс про війну рас для М. Фуко є первинним (з точки зору його генеалогії історії) по відношенню до філософсько-юридичного, бо перші

історики прославляли та зміцнювали владу, що здобувається у війні та об'єднує людей у героїчну спільноту. Але перемога одних обертається поразкою інших. Наприклад, римська історія перемог стає біблейською або єврейською історією поразок. Саме історики розвивали поняття нації (народу), яке трансформувалось у концепти раси та класу, що є антиподами юридичного дискурсу влади.

Проте, за М. Фуко, влада не зводиться тільки до примусу або насилля, цей феномен куди ширший та глибший. Влада, притаманна сучасному суспільству, існувала не завжди, а виникла історично разом зі становленням модерного суспільства після буржуазних революцій. У середньовічній Європі влада зосереджувалася в одній точці – суверені. Саме тому вплив влади на суспільство був дуже незначним, оскільки для здійснення влади необхідна була безпосередня присутність суверена, його контакт із об'єктом владного впливу. Внаслідок цього влада виявлялася занадто слабкою, і тому задля підтримання влади короля малу спроможність її впливу намагалися компенсувати надмірним покаранням.

Такий первісний тип влади тісно пов'язувався з примусом та насильством, і саме через це ефективність такої влади була вкрай низькою. З ускладненням та диференціацією суспільства проблема більш дієвої влади поставала дедалі гостріше та критичніше. Тому в XVII ст. в Європі почала оформлюватися нова система влади у якості дисциплінарних практик та біовлади. До XVII ст. до божевільних не застосовувались заходи ізоляції від суспільства, але пізніше їх почали закривати у таких інституціях, як психічні лікарні. Приблизно у той самий час встановлюється контроль над сексуальністю. Система загальної світської освіти, запроваджена в індустріальному суспільстві, також є однією з систем влади. Отже, у XVII та XVIII століттях винаходиться нова механіка влади, яка цілковито відрізняється від відносин суверенітету. Цю владу спрямовують не на природні ресурси, а на людей, їхні дії, працю, час. Нова влада здійснюється за допомогою щільної мережі безперервного контролю. Принцип такої влади полягає як у збільшенні можливостей тих, кому підкоряються, так і у збільшенні сили підлеглих. Влада, побудована за принципом суверенітету, була абсолютною і разом з тим вимагала величезних видатків. Влада, утворена в індустріальному суспільстві, діє за правилом мінімізації витрат і максимізації ефективності.

М. Фуко вирізняє два основних типи влади, кожен з яких спрямовується на визначені типи суспільних відносин, має свої засоби й техніки.

Перший тип – **дисциплінарна влада**, котра діє за допомогою набагато потужнішого засобу, ніж насильство, а саме – нормальної влади. Норми не зводяться тільки до юридичних законів, що є лише одним з видів норм. Виникнення дисциплінарної влади М. Фуко пов'язує з відокремленням соціально-гуманітарних наук як позитивного знання – психіатрії, психології, соціології тощо. Дисциплінарна влада впливає, насамперед, на тіло через гуманітарно-науковий дискурс, який і формує норми психічного та фізичного здоров'я. Дисциплінарна влада перебуває у нерозривному зв'язку з істиною та

знанням. Саме владні механізми роблять можливим виробництво істини і продукують істину. Виробництво істин своєю чергою здійснює владу. Термін «влада-знання» показує, що влада шляхом пізнання формує свій предмет, розглядає людей у формі їхнього існування у дисциплінарних інститутах і конструює людей відповідно до своїх потреб.

Однією з технік влади є покарання, до якого вона вдається щодо тих, хто порушує норми. Покарання в сучасному суспільстві має на меті не залякування інших, аби вони не повторювали ці порушення, а виправлення людини, перетворення її на нормальну. Сучасне суспільство пронизане густою мережею інститутів нормалізації у вигляді в'язниці, фабрики, будинку трудового виховання, барака, школи, лікарні, навчальних та спортивних закладів.

Дисциплінарну владу доповнює і посилює другий тип влади – *біовлада*, яка в принципі, спрямована на той самий об'єкт, має ті самі завдання, проте їхні механізми дещо різняться.

Згідно з М. Фуко, влада суверена виявляється через таке правило: змусити померти чи дозволити жити. Проте в сучасному суспільстві діє протилежне – ефективніше – правило: змусити жити або дозволити померти. Біовлада спрямована на регулювання біологічних процесів народження, відтворення, хвороб, каліцтва, смерті, тобто на контроль за народонаселенням. Оскільки саме ці процеси впливають на ефективність виробництва, то вони становлять інтерес для модерного суспільства і стають об'єктом контролю за допомогою статистики, демографії, медицини, секулярної освіти, охорони здоров'я, гігієни, фізкультури.

Для біовлади надзвичайно важливим об'єктом і водночас засобом стає простір. Оскільки середовище роботи та життя має великий вплив на населення, то велика увага приділяється плануванню міст і помешкань. Влада витворює замкнені простори, розмежовує індивідів і приписує кожному з них суворо визначене місце. Таким чином формується складний архітектурний, функціональний та ієрархічний простір.

Ще однією технікою влади є погляд, адже саме з його допомогою можна контролювати дотримання норм. Проте погляд не обмежується діяльністю тільки державних установ, ефективнішим та менш витратним є погляд інших членів суспільства, коли кожен контролює кожного. Вищим рівнем розвитку цієї техніки є інтеріоризація погляду, коли людина стежить вже сама за собою, тож відпадає необхідність у зовнішньому контролі.

М. Фуко пориває із суб'єкт-об'єктним підходом до влади, остання вже не є атрибутом держави або класу. Натомість влада проявляється повсюди між усіма членами суспільства як дрібні взаємодії. Насильство для М. Фуко тісно пов'язане із владою, але передусім воно є насильством суспільної норми, при цьому модерне суспільство досягло такого прогресу технік влади, що насильство залишилось ознакою безсилої влади.

3. Комунікація і насильство: концепція влади Н. Лумана.

Н. Луман розуміє владу як символічно генералізований медіум комунікації, що виникає в процесі диференціації соціальних систем та підтримує їх існування в часі.

Відповідно до комуникативного підходу в будь-яких владних стосунках обов'язково присутня певна невизначеність. Обидві сторони інтеракції мають вибір між кількома альтернативами розуміння та дії. Тому владу треба відрізнити від примусу, при якому можливості вибору немає. В разі примусу людина відмовляється від переваг використання символічної генералізації і бере на себе здійснення усіх селекцій. (Під селекцією Н. Луман розуміє відбір смислів з інформації, що міститься в комунікації.) Влада ж тільки пропонує результати селекції, котрі можуть впливати на селекцію підлеглих, у яких обов'язково повинно бути кілька альтернатив дії. Примус взагалі не є комунікацією, адже комунікація складається з трьох елементів – інформації, повідомлення та розуміння, і кожен з цих процесів базується на здійсненні селекції. При продукуванні повідомлення селекцію здійснює одна сторона інтеракції, при розумінні селекцію щодо інформації та повідомлення здійснює друга сторона, яка одразу після цього повинна вдатися до ще однієї селекції, бо одна операція комунікації існувати не може, вони завжди пов'язуються в ланцюги.

Влада є сильнішою, якщо вона спроможна домогтися прийняття потрібних їй рішень поряд з більш привабливими альтернативами. Влада посилюється зі збільшенням свободи обох сторін: що більше альтернатив у кожної сторони, то сильніша влада.

Той, хто застосовує насилля, підміняє дії підлеглих своїми діями, в результаті чого взагалі зникає ситуація влади, бо вона – процес двосторонній, оскільки не тільки можновладець намагається вплинути на діяльність підлеглого, а й підлеглі можуть спонукати керівника виконувати свої владні функції, здійснюючи над ним владу. Для керівника привабливіша альтернатива – це невтручання у перебіг подій. Сенс і призначення такого засобу, як влада, і полягає в детермінації дій інших членів суспільства лише за допомогою комунікації. Якщо ж такий вплив намагаються здійснити за допомогою дій, то потреба в ньому відпадає, адже для індукування кожної дії підлеглого керівнику довелося б вдаватися до однієї своєї дії. Ефективність такої соціальної системи вкрай низька, і вона взагалі б не могла існувати.

Н. Луман розглядає насилля як основу влади, незалежної від суспільної диференціації, тобто розглядає насилля як зовнішню основу влади, а не як останній її засіб. Насилля пов'язує символічний рівень (на якому перебуває комунікація) безпосередньо з органічним, іншими словами, виступає симбіотичним механізмом влади, який надає гарантії надійності інтеракціям в разі неспрацювання влади. Проте сутність симбіотичного механізму полягає й у тому, що і використання насилля ґрунтується на владі. Насилля вимагає рішень

про застосування механізму й організацію його виконання. Насилля як таке не є владою, проте воно утворює межовий бар'єр для альтернатив уникнення.

Яким же чином може поєднуватись сприйняття насилля як основи влади і несумісність влади та насилля? Це здійснюється шляхом використання темпоралізації насилля, що полягає у зміщенні насилля у напрямі того чи іншого неактуального, проте релевантного, горизонту сучасності. Зміщення може відбуватись як у минуле, так і у майбутнє. Так, заснування Риму пов'язується істориками з братовбивством. Тобто насилля може інтерпретуватись як початок системи або як майбутня подія, яка може настати за певних, усім відомих обставин. Отож, насильство розглядається як основа владних структур, що гарантує дієвість влади, до якої, проте, не можна вдаватися.

Отже, насилля є базовим універсальним засобом влади, можливість використання якого дає змогу швидко досягнути граничної точки, за межами якої зростання насильства вже не дає жодного ефекту. А для подальшого підвищення ефективності впливу необхідно вдаватися до комунікативних медіа. Провокування застосування насилля можновладцем – це зразок зворотного прикладання влади. Революція полягає у зверненні до насилля з метою редукувати комплексність системи за допомогою прогресивної регресії. Легітимність не є протилежним поняттям до насилля. І легітимність, і насилля – це символічні взаємозалежності, котрі забезпечують зв'язок із симбіотичним рівнем.

Н. Луман заперечує будь-який зв'язок і між владою та примусом. Застосування примусу не створює ситуацію влади, оскільки в такому разі той, хто примушує, починає діяти сам, а ситуація влади полягає у тому, що одна зі сторін вдається не до дій, а тільки до комунікації. Застосування примусу, таким чином, елімінує владу. Крім того, примус спрямований тільки на те, щоб підлеглий виконав певний чітко детермінований ланцюг дій, а для владної взаємодії (як і будь-якої комунікації) у процесі селекції необхідна участь обох сторін. Можновладець (індуктор владної взаємодії) тільки транслює певну кількість альтернатив, на основі яких підлеглий і здійснює селекцію щодо своїх дій, причому всі селекції здійснюються на основі владного символічно генералізованого коду.

4. Біхевіоралістські концепції влади.

Як і інші представники школи біхевіоризму, Г.Лассвелл будує концепцію влади через людську поведінку, використовуючи поняття влади не для опису держави та урядових інститутів, а для розуміння того, чим зумовлена така поведінка, що одні люди панують, а інші підпорядковуються. Влада відрізняється від звичайного впливу тим, що передбачає застосування санкцій у тих ситуаціях, де бажаний результат ще не досягнутий.

Згідно з Г.Лассвеллом, людині притаманна тяга до влади як первинної цінності, а також прагнення ввести санкції чи впливати на інших, відчуваючи страх від власної пасивності та ймовірності опинитися в стані залежності.

Р.Даль інтерпретує владу як емпіричну реальність, де поведінка одного актора здатна здійснювати причинний вплив на поведінку іншого. Розглядаючи владу як контроль за поведінкою, він підкреслює, що влада набуває сенсу в тому випадку, коли виникає конфлікт між суб'єктом та об'єктом, коли суб'єкту вдається нав'язати свою волю об'єкту. При цьому дослідник ототожнює владу з впливом, акцентуючи увагу на зовнішніх формах поведінки. Нав'язування волі здійснюється в процесі прийняття політичних рішень під час успішної конкуренції, де сторони обіймають протилежні позиції. Отже, за Р. Далем, влада вимірюється ступенем впливу на прийняття рішень в публічній політиці.

Американські дослідники П. Бахрах та М. Барац піддали критиці концепцію влади Р.Далю та намагаються подолати прив'язаність до розуміння влади на підставі особливостей поведінки. У фокусі їхнього дослідження феномена політичної влади перебуває «друге обличчя влади», яке виникає в ситуаціях «неприйняття рішення», у випадку, коли суб'єкт намагається виключити можливість прийняття невігідних для нього рішень на різноманітних фазах політичного процесу, отже, вдається до так званої мовчазної політики. Для П. Бахраха та М. Бараца влада є однією з форм успішного контролю поряд із силою, впливом та авторитетом. Влада не може бути лише атрибутом суб'єкту, оскільки є відносинами між суб'єктом та об'єктом та передбачає існування конфлікту інтересів.

У роботі С. Льюкса «Влада: радикальний погляд» концепція влади набуває «тривимірності». Ідея влади, як зазначає С. Льюкс, полягає в тому, що один індивід якимось чином впливає на іншого, однак не кожний вплив можна вважати застосуванням влади.

Автор при цьому доходить такого висновку: «виявити свою владу по відношенню до когось – означає торкнутися його інтересів, а точніше кажучи, піти проти його волі, спокуситися його автономністю». *Тривимірна* концепція влади С.Льюкса є своєрідним доповненням постулату Р.Далю про відкритий конфлікт намірів та постулату П. Бахраха та М. Бараца про сферу неприйняття рішення. Однак, льюксівський погляд на владу передбачає, що суб'єкт здійснює владу над об'єктом не лише тоді, коли змушує об'єкт робити те, що той не хоче робити, але й коли формує його бажання.

5. Реляційні концепції влади.

Разом з трактуванням політичної влади з точки зору концепції біхевіоризму в 1960-1970-х роках отримав розвиток реляціоністський підхід до розуміння влади, відповідно до якого владні відносини інтерпретуються в першу чергу як відносини двох партнерів, що впливають один на одного в процесі взаємодії. Залишаючись у цілому в межах веберівської традиції, вони пропонують інше пояснення влади та механізму її функціонування,

намагаючись вписати поняття влади в теорію обміну (П.Блау), теорію спротиву (Ж.Френч та Б.Рейвен) та теорію розділу зон впливу (Д.Ронг).

Питер Майкл **Блау** – американський соціолог, викладав в університеті Чикаго, Колумбійському університеті, університеті Північної Кароліни. Досліджував організаційні структури, зокрема бюрократію.

П.Блау інтерпретує владу як різновид соціального обміну. Владні відносини виявляються у тому випадку, коли один із учасників обміну здатний нав'язати свою волю всупереч спротиву під загрозою застосування санкцій. Джерелом влади є нерівномірний розподіл ресурсів, який зумовлює односторонню залежність одних людей або груп від інших, що дозволяє власникам ресурсів «обмінювати» їх на бажану поведінку. Причому П.Блау стверджує, що влада не є одиничним впливом, це стійка здатність нав'язати волю, яка повторюється щоразу. Не всі види впливу належать до влади. У владних відносинах суб'єкт підпорядковує об'єкт в своїх інтересах, орієнтуючись на особисту вигоду. Але влада має включати й елемент добровільності.

У теорії розподілу зон впливу Д. Ронга влада визначається як здатність індивідів та груп здійснювати навмисну та передбачену дію по відношенню до інших індивідів та груп. Д.Ронг стверджує, що протягом існування та реалізації владних відносин актори міняються своїми місцями, так що суб'єкт стає об'єктом, і навпаки. Таким чином, влада може бути як актуальною, так і потенційною.

Представники теорії спротиву Ж. Френч та Б. Рейвен виокремлюють підстави для існування влади: 1) винагорода або примус з боку суб'єкта влади; 2) визнання об'єктом влади законного права її суб'єкта нав'язувати йому певну поведінку; 3) ідентифікація об'єкта влади з її суб'єктом; 4) знання, яким володіє її суб'єкт.

Таким чином, вони виділяють декілька типів влади: 1) влада, заснована на винагороді, що зростає з розміром очікуваної винагороди; 2) влада як примус, заснована на очікуванні покарання за невідповідну поведінку (потужність влади в цьому випадку залежить від загрози покарання); 3) влада, що заснована на позитивних санкціях (винагороді), має тенденцію зростати і перетворюватися на владу, засновану на ідентифікації підлеглого суб'єктом влади, влада ж, заснована на негативних санкціях, веде до того, що підлеглий прагне піти з поля впливу суб'єкта; 4) законна або легітимізована влада, заснована на визнанні права суб'єкта нав'язувати підлеглим свою поведінку; 5) влада як ідентифікація (або референтна влада), заснована на відчутті єднання одного індивіда з іншим, тому чим сильніше ідентифікація об'єкта влади з її суб'єктом, тим сильніше влада останнього.

Однак класифікація підстав задля здійснення влади, яку запропонували Ж. Френч і Б.Рейвен, не дає чіткого пояснення природи політичної влади, оскільки ця класифікація здійснюється за різними критеріями –

психологічними, соціокультурними та соціально-психологічними пропонуючи розглядати владу як гібридне складне явище.

Питання для самоперевірки

1. За якими критеріями типологізують владу?
2. Про що свідчить наявність владних парадигм?
3. Які підходи до розуміння влади використали би ви у власному аналізі політичної влади?
4. Чому М. Фуко визначав владу як дисциплінарну?
5. Які характеристики має сучасна влада, на відміну від минулої, на думку М. Фуко?
6. Як ви розумієте поняття *біовлада*?
7. Поясніть роль норми у владній концепції Фуко.
8. З'ясуйте сенс поняття *селекція* у концепції Н. Лумана.
9. Чому насильство є основою влади для Лумана?
10. Як Н. Луман розуміє легітимність влади?
11. Поясніть відношення між владою та примусом у концепції Лумана.
12. У чому, на ваш погляд, слабкість біхевіоралістських пояснень влади?
13. Довкола якого елемента влади були зосереджені дискусії в межах біхевіоралізму?
14. Яку традицію розуміння влади продовжують реляційні її концепції?
15. Що таке *теорія обміну* Блау?
16. Як ви розумієте теорію розподілу зон впливу Д. Ронга?
17. В чому суть теорії спротиву?

Література

1. Фуко М. Нужно защищать общество: Курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1975 – 1976 учебном году / Мишель Фуко. – СПб. : Наука, 2005. – 312 с.
2. Фуко М. Интеллектуалы и власть: Избранные политические статьи, выступления и интервью / Мишель Фуко; [пер. с фр. С. Ч. Офертаса; под общей ред. В. П. Визгина и Б. М. Скуратова]. – М. : Праксис, 2002. – 384 с.
3. Фуко М. История безумия в классическую эпоху / Мишель Фуко. – СПб. : Университетская книга, 1997. – 576 с.
4. Фуко М. Наглядати й карати: народження в'язниці / М. Фуко; пер. з фр. П. Таращук. – К. : Основи, 1998. – 392 с.
5. Луман Н. Власть / Н. Луман; [пер. с нем. А. Ю. Антоновского]. – М.: Праксис, 2001. – 256 с.
6. Луман Н. Общество общества 1. Общество как социальная система / Н. Луман; [пер. с нем. А. Антоновский]. – М. : Изд-во «Логос», 2004. – 232 с.
7. Луман Н. Общество общества 2. Медиа коммуникации / Н. Луман; [пер. с нем. А. Глухов, О. Никифоров]. – М.: Изд-во «Логос», 2005. – 280 с.

СЛОВНИК ОСНОВНИХ ТЕРМІНІВ І ВИЗНАЧЕНЬ

Відкрита влада
(відкритість влади) –

функціональна характеристика державної та місцевої влади, де громадяни та громадські організації можуть отримувати відповідну та зрозумілу інформацію, брати участь у процесах прийняття рішень (тобто участь громадян та їхніх об'єднань у розробці та реалізації державної політики як у центрі, так і на місцях), користуватися державними послугами та взаємодіяти з урядом. Відкрита влада означає її готовність та вміння поділитися цією владою з народом через залучення їх до процесу прийняття управлінських рішень, здійснення влади. Відкритість повинна мати двосторонній характер: інформація іде як від влади до народу, так і від народу до влади.

Віртуалізація
політична –

процес заміщення безпосередньої політичної реальності (акторів, подій, явищ, дій і под.) системою її репрезентацій, образів, уявних моделей, симуляцій. Вона здійснюється завдяки мас-медіа, що конструюють соціально-політичну реальність і програмують не тільки сьогодення, але й майбутню політичну поведінку громадян. Механізм політичної віртуалізації діє через актуалізацію асоціацій, їх зв'язування та закріплення з конкретними образами персоніфікованих, інституційних, ідеологічних і фантомних політичних об'єктів.

Віртуальна демократія
(кібердемократія) –

форма участі громадян у суспільних справах за допомогою інформаційно-комунікативних технологій. В.д. передбачає інформаційну відкритість, доступність, публічність, органів державної влади та можливість мобільної активності особи щодо надання урядових послуг населенню. Метою В.д. є сприяння ефективному виконанню основних функцій демократичного процесу, вільному доступу до суспільно значимої інформації, участь в управлінні справами суспільства, відкрите обговорення актуальних проблем, консультативні послуги.

Влада –

можливість і здатність здійснювати свою волю, чинити вирішальний вплив на діяльність, поведінку і загалом долю людей за допомогою певних засобів (авторитету, права, насильства тощо); організаційний аспект і функціонально-специфічне начало втілення вольових рішень (наприклад, політична, економічна, державна, соціальна, духовна, сімейна); центральна, організаційна та регулятивно-контрольна засада політики; одна з найвагоміших і найдавніших проблем суспільно-політичного знання; проблема культури суспільства й життя конкретної людини.

Вплив політичний –

ступінь, рівень, ефективність дії суб'єктів політики (держави, партій, політичних еліт, лідерів, політичних і громадських

активістів) на соціальні верстви, життєдіяльність суспільства в цілому. В.п. – особлива здатність політичного суб'єкта, що полягає у можливості змінення чи корегування політичного об'єкта. Стрижнем змісту В.п. є інформування. В.п. може опиратися на суттєвий соціально-політичний або економічний потенціал, силу, авторитет і престиж діючої влади, психологічне або фізичне насилля, мати суто маніпулятивний і кон'юнктурний характер. Типи В.п.: відкритий або прихований; короткочасний або довготривалий; раціональний або ірраціональний; вербальний або невербальний та ін.

Гендерна демократія – система суспільних відносин, за якої жінки і чоловіки мають правовий та політичний статус як рівні між собою у правах, свободах, обов'язках, відповідальності та можливостях, закріплених і реально забезпечених у політико-правових і моральних принципах, діях, створенні суспільних і державних структур із урахуванням гендерних інтересів і потреб.

Гра з нульовим результатом – аналітична схема та математичне моделювання розв'язання конфлікту, яка розроблялася у теорії гор. Термін запропонований Дж. Фон Нейманом і О. Моргенштерном у книзі «Теорія ігор та економічна поведінка» (1944). Бачення конфлікту через призму позицій, які взаємно заперечують одна одну, отримало назву Г.н.р., тобто перемога однієї сторони означає втрату для іншої сторони та навпаки. В ситуації гри з ненульовим результатом є більше, ніж два вирішення, і сторони сприймають ситуацію як простір, в якому можуть опрацювати багато розв'язань. Умовою трансформації конфлікту є переконання сторін у необхідності відмови від бачення конфлікту через стратегію Г.н.р.

Деконцентрація влади – передача повноважень центральної влади на нижчі рівні адміністративної ієрархії. Д.в. має різні форми реалізації: передання повноважень від вищих до нижчих органів центральної влади, від органів центральної влади до підпорядкованих центру органів місцевої влади; створення місцевої адміністрації під контролем центральних міністерств; призначення центром місцевих керівників. Д.в. застосовується в унітарних державах, а також у федераціях у окремих сферах або на окремих територіях.

Дискурс політичний – складний комунікативний акт поєднання мови, значення та дії, пов'язаний із досягненням взаєморозуміння, як на інтраструктурному (внутрішньо-суб'єктному), так і на інтерструктурному (міжсуб'єктному) рівнях, між соціально-політичними групами, державами та народами.

Закритість влади – відсутність у системі органів влади механізмів обов'язкового й активного інформування громадян про свою діяльність,

незважаючи на наявність запитів. Ознаки: підміна справжнього народовладдя формальним представництвом; зростання масштабів бюрократичного апарату, узурпація значної частини законодавчих функцій виконавчою владою.

Ідеократія –

верства професійних ідеологів, що займаються формуванням громадської думки й управлінням свідомістю. Інколи терміном *ідеократія* позначають політичний режим, в основі якого лежить влада ідеологів – носіїв інтегральних ідей та вищих суспільних ідеалів, які підпорядковують суспільно-політичне життя завданням практичного втілення цих ідеалів та ідей.

Інтеракціонізм –

теоретико-методологічний напрям у сучасній, політології, філософії, соціології та психології. Основи його заклали праці американських соціологів Ч. Х. Куллі, Дж. Г. Міда та Г. Блumer. Інтеракціонізм розглядає суспільство як символічну інтеракцію, яка включає як кооперацію, так й конфлікт, розбіжності і т.п. Інтеракціоналізм розрізняє два види соціальної взаємодії – «несимволічну» та «символічну». «Несимволічна» взаємодія є (за Блumerом), тоді коли одна особа реагує на дії іншої особи безпосередньо, без інтерпретації цих дій. «Символічна» взаємодія передбачає інтерпретацію.

Інформаційна влада –

це 1) влада якоїсь інформації (ідей), прийнятої до реалізації, 2) влада людей, які втілюють інформацію (ідеї) в життя.

Інформаційна демократія –

новітня форма демократії, яка дає можливість брати безпосередню участь у політичному житті через інформаційно-комунікаційні мережі суспільства. Складається з таких елементів «електронна демократія», «теледемократія», «кібердемократія», «віртуальна демократія», «цифрова демократія» й ін. Термін «І.д.» увів у науковий вжиток політолог М. Рокар наприкінці ХХ ст. та розглядав його як елемент виборчої системи, серцевиною якого є реальність взаємозв'язків між виборними особами, ЗМІ та виборцями.

Керована демократія –

різновид гібридного політичного режиму (імітаційної «демократії»), який «завис» між поліархією і авторитаризмом.

Комунікативна влада –

здатність та можливість суб'єкта досягати певних цілей використовуючи комунікативні структури суспільства, при її здійсненні об'єкт набуває певної суб'єктності. Комунікативна влада зберігає спонтанний характер. Комунікація є базовим процесом у соціумі, який гуртує суспільство для вирішення певних цілей, тому комунікативна влада сприяє досягненню консенсусу та раціоналізації взаємовідносин між суспільством і державою.

Комунікативна дія –

критична суспільно-політична теорія, яка описує

суб'єкт-суб'єктний рівень взаємовпливів учасників комунікації для досягнення ними консенсусу. Введена в науковий дискурс німецьким мислителем Ю. Габермасом у праці «Теорія комунікативної дії» (1981).

Криза довіри до влади –

стрімке загострення взаємообумовленого зв'язку двох або більше рівноправних суб'єктів, який характеризується не відповідністю цілей діяльності об'єкта і суб'єкта політики, відсутністю можливостей або намірів суб'єкта задовольнити потреби об'єкта. виявляється у двох полярних формах: підвищенні активної критики влади (мітинги, страйки, демарші, революції і под.) та відсутності політичної реакції (абсентеїзм, аполітичність, ігнорування виборчого процесу).

Криза легітимності –

ситуація втрати органами державної влади чи політичним режимом у цілому підтримки суспільства, за якої піддається сумніву правомірність наявного соціального порядку, процесу прийняття політичних та управлінських рішень.

Кумулятивний ефект влади –

полягає в її нагромадженні: багатство збільшує шанси на входження до політичної еліти, доступ до освіти й мас-медіа; висока політична посада сприяє збільшенню багатства, доступу до знань і мас-медіа; інформаційний вплив сприяє політичній кар'єрі та підвищенню доходів

Латентний конфлікт –

протистояння між двома та більше учасниками, яке знаходиться у прихованому стані, тобто може не усвідомлюватися чітко обома сторонами.

Легітимність –

феномен політичного буття, що характеризує особливості взаємодії суб'єктів владних відносин, метою якої є узгодження прагнення носія влади реалізувати владний потенціал і готовності суспільства сприйняти ці прагнення як належне, це та незрима складова, віртуальний ресурс, який дозволяє особистості поступатися своїми правами та свободами на користь суспільних інтересів та державно-політичних пріоритетів.

Лобізм політичний –

сукупність форм і методів артикуляції (представництва) політичних, економічних та інших інтересів суспільних агентів (формальних і неформальних груп інтересів), що відображує модальність (спрямованість) взаємин між групами інтересів і владними структурами та має системний характер.

Медіократія –

вирішальна роль ЗМІ у процесі політичної комунікації, які, забезпечуючи циркуляцію інформації між політичними елітами та громадськістю, перетворюються у «четверту гілку влади». Спосіб тиражування інформації розглядається як виробничий процес, що суттєво впливає на її зміст через наявні виробничі стандарти подачі, які виступають у ролі фільтра. Саме це і надає ЗМІ особливу владну

самодостатність у політичному процесі.

Меритократія –

принцип влади, згідно з яким керівні посади в управлінні, зокрема державою, мають займати найбільш талановиті, розумні, освічені люди, незалежно від їх соціального та фінансового становища.

Моніторинг влади –

інструмент спостереження, відстеження загальних тенденцій і змін, що відбуваються у владі тривалий час, широко використовується в різних сферах життєдіяльності країни.

Націократія –

тип політичної системи суспільства, за якої джерелом влади та найвищою соціальною цінністю визнається нація, а панівною ідеологією – націоналізм.

Нетократія –

уявна форма управління суспільством, цінністю якого є інформація. Н. – новий різновид влади, джерелом якої стає інформація та мережеві інформаційні технології. Основні механізми та технології Н. – боротьба за інформаційні ресурси, потоки та канали інформації, мережеві віртуальні структури, соціальні мережі, вплив на свідомість людей. Н. формує нову еліту – технологічно освічену, багатомовну, віртуально-комунікативну, яка створює та розповсюджує контент у мережі. Н. має можливість створення паралельної, віртуальної реальності та маніпуляцій. Н. – надає необмежені можливості для особистого розвитку, поширення знань та інформації.

Олігархізація влади –

політичний режим, за якого відбувається процес формування умов для своєрідного «суспільного договору» між бюрократією та бізнесом, в якому як громадська норма закріплюється відносно вільний допуск бізнесу до політики і аналогічний пропуск державної бюрократії до ринкової економіки.

Охлократія –

домінування в політичному житті суспільства впливу натовпу, «маси».

Плебісцит –

(букв. рішення народу) волевиявлення шляхом голосування населення.

Поліархія –

форма здійснення політичної влади, що характеризується політичним плюралізмом, виборністю та змінюваністю органів влади, реалізацією принципу поділу влади, верховенством права. Є одним із різновидів моделі плюралістичної демократії, яка розроблялася Р. Далем. Особливостями П. є можливість політичної змагальності, забезпечення права на участь в політиці і керування на основі коаліції. Правління здійснюється з урахуванням переваг безлічі різних автономних груп інтересів, кожна з яких окремо є меншістю.

Управління політичне

ключовий вид соціального управління, сутністю якого є узгодження інтересів і установок держави з інтересами громадянського суспільства, різних соціальних верств, прошарків і груп, суспільних об'єднань і організацій на основі пізнання та використання об'єктивних потреб розвитку соціуму.

Фемократія –

побудована на фемінізмі світоглядна орієнтація, що базовими характеристиками приватних, суспільно-політичних ін. стосунків вбачає рівні права та можливості жінок і чоловіків. Ідейними витокami Ф. є радикальний фемінізм і паритетна демократія. Ф. дискримінацію жінки за ознакою статі (сексизм) вважає наслідком універсальної дії патріархату як системи домінування чоловіків над жінками. Будь-яке особисте приниження жінки вважається справою політичною, оскільки пов'язане із патріархальною системою влади. Одним із завдань Ф. є докорінна зміна системи суспільних відносин на користь жінок, побудова феміноцентричного, постпатріархального суспільства, де роль лідерів може належати жінкам. Підтримує функціонування сучасних суспільств на засадах паритетної/гендерної демократії. Ф. забезпечується через пропорційне представництво жінок та чоловіків у всіх гілках як законодавчої, так і виконавчої влади.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Арендт Г. Становище людини / Г. Арендт. – Л. : Літопис, 1999. – 254 с.
2. Арендт Х. *Vita activa*, или О деятельной жизни / Х. Арендт; [Пер. с нем. И англ. В. В. Бибихина. Под ред. Л. М. Носова]. – СПб.: Алетейя, 2000. – 437с.
3. Арендт Х. Банальность зла. Эйхман в Иерусалиме / Х. Арендт; [Пер. с англ. С. Кастальского и Н. Рудницкой; послесл. Зуроффа Э.] – М.: Европа, 2008. – 424 с.
4. Арендт Х. Вальтер Беньямин. 1892-1940 / Х. Арендт; [Перевод с английского Б. Дубина]. М.: Grundrisse, 2014. – 168 с.
5. Арендт Х. Истоки тоталитаризма / Х. Арендт; [Пер. с англ. Борисовой И. В. и др.; послесл. Давыдова Ю. Н.; под ред. Ковалевой М. С., Носова Д. М.] – М.: ЦентрКом, 1996.
6. Арендт Х. Між минулим і майбутнім / Х. Арендт. – К. : Дух і літера, 2002. – 321с.
7. Арендт Х. О насилии / Х. Арендт; [Перевод с англ. Г.М. Дашевского]. М.: Новое издательство, 2014. – 147 с.
8. Арендт Х. О революции / Х. Арендт; [Перевод И. В. Косич – Москва, Издательство «Европа», 2011. – 464 с.
9. Арендт Х. Скрытая традиция: Эссе / Х. Арендт; [Пер. с нем. и англ. Т. Набатниковой, А.Шибаровой, Н.Мовниной]. – М.: Текст, 2008. – 221 с.
10. Бадью А. Метаполитика: Можно ли мыслить политику?: Краткий курс метаполитики / А. Бадью; [пер. с фр. Скуратова Б., Голубович К.; под ред. Никифорова О.] – М.: Логос, 2005. – 240 с.
11. Бахрах П., Барац М. Два лица власти / Питер Бахрах, Мортон Барац. – [Электронный ресурс] – Режим доступа : http://scheg12g.bget.ru/power/Bachrach_Baratz_Two_Faces_1962.html
12. Бодрийяр Ж. В тени молчаливого большинства, или Конец социального / Ж. Бодрийяр – Екатеринбург, 2003. – 322 с.
13. Бодрийяр Ж. Прозрачность зла / Ж. Бодрийяр. – М. : Добросвет, 2000. – 258 с.
14. Бодрийяр Ж. Символічний обмін і смерть / Ж. Бодрийяр ; [пер. з фр. Л. Кононовича]. – Львів : Кальварія, 2004. – 376 с.
15. Болдридж Л. Страсть и власть / Л. Болдридж [пер. с англ. О. Уральская]. – М.: Центр, 2000. – 275 с.
16. Бурдьё П. Социология политики / П. Бурдьё; [пер. с фр., сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко]. – М. : Socio-Logos, 1993. – 336 с.
17. Бурдьё П. Практичний глузд / П. Бурдьё. – К.: Український Центр духовної культури, 2003. – 503 с.
18. Бэрри Б. Власть: экономический анализ / Б. Бэрри; [Пер. с англ. А.Юдина]. – М.: Прогресс, 2004. – 384 с.
19. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма. Политика как призвание и профессия / М. Вебер // Избранные произведения. – М., 1990.

20. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер; [пер. с нем. Л.С. Шевченко]. – М.: Прогресс, 1990. – 537 с.
21. Вебер М. Образ общества / М. Вебер // Избранное. – М., 1994.
22. Власть: Очерки современной политической философии Запада / [Отв. ред. В.В. Мшевениерадзе]. – М.: Наука, 1989. – 325 с.
23. Габермас Ю. Залучення іншого. Студії з політичної теорії / Ю. Габермас. – Львів : Астролябія, 2006 – 415 с.
24. Даль Р. Современный политический анализ / Р. Даль; [Пер. с англ. В.Л. Иноземцева]. – М.: АСТ, 2003. – 131 с.
25. Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликта / Ральф Дарендорф // Социс. – 1994. – № 5. – С. 142-147.
26. Делёз Ж. Переговоры / Ж. Делёз. – СПб. : Наука, 2004 – 240 с.
27. Доган М. Политическая наука и другие социальные науки / М. Доган // Политическая наука: новые направления; [под редакцией Р.Гудина и Х.Д. Клингеманна, научн. ред. русского издания Е. Б. Шестопал]. – М.: Вече, 1999. – С.113-148.
28. Желтов В. В. Теория власти / В. В. Желтов. – М.: Флинта: МПСИ, 2008. – 584 с.
29. Жижек С. Против прав человека // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://fmbooks.files.wordpress.com/2010/08/zizek-text.pdf>
30. Жижек С. То, что вы всегда хотели знать о Лакане (но боялись спросить у Хичкока) / С. Жижек. – М.: изд-во «Логос», 2004. – 336 с.
1. Конфисахор А. Г. Психология власти / А. Г. Конфисахор. – СПб.: Питер, 2004. – 235 с.
31. Конфисахор А. Г. Психология власти / А. Г. Конфисахор. – СПб.: Питер, 2004. – 235 с.
32. Лассуэлл Г. Д. Психопатология и политика. Монография / Г. Д. Лассуэлл; [пер. с англ. Т. Н. Самсоновой, Н. В. Коротковой]. – М.: Издательство РАГС, 2005 – 352 с.
33. Лассуэлл Г. Д. Техника пропаганды в мировой войн / Г. Д. Лассуэлл // [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://vk.com/doc182701393_353388221?hash=91ee3c4a639ab137e5&dl=b7362dcf229c9aea7e
34. Лассуэлл Х. Кэплэн Э. Власть и общество / Х. Лассуэлл Э. Кэплэн; [Пер. с англ. А. П. Савицкого]. – СПб.: РАДАСТ, 2005. – 500 с.
35. Ледяев В. Г. Кто правит? Дискуссия вокруг концепции власти Роберта Даля / В. Г. Ледяев. – Социологический журнал. – № 3. – 2002. – С. 31-68.
36. Ледяев В. Г. Власть: концептуальный анализ / В. Г. Ледяев. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2001. – 384 с.
37. Ледяев В. Г. Социология власти. Теория и опыт эмпирического исследования власти в городских сообществах / В. Г. Ледяев. – М.: Изд. дом «Высшей школы экономики», 2012. – 472 с.

- 38.Ледяев В., Ледяева О. Многомерность политической власти: концептуальные дискуссии / Валерий Ледяев, Ольга Ледяева. – Логос. – № 4-5 (39). – 2003. – С. 23-32.
- 39.Ледяев В., Ледяева О. Многомерность политической власти: концептуальные дискуссии / Валерий Ледяев, Ольга Ледяева. – Логос. – № 4-5 (39). – 2003. – С. 23-32.
- 40.Ледяев В.Г. Кто правит? Дискуссия вокруг концепции власти Роберта Даля / В. Г. Ледяев. – Социологический журнал. – № 3. – 2002. – С. 31-68.
- 41.Липсет М. Политический человек : социальные основания политики / М. Липсет ; [пер. с англ. Е. Г. Генделя, В. П. Гайдамака, А. В. Матешук]. – М. : Мысль, 2016. – 612 с.
- 42.Луман Н. Власть / Н. Луман [пер. с нем. А. Ю. Антоновского]. – М.: Праксис, 2001. – 256 с.
- 43.Луман Н. Общество общества 1. Общество как социальная система / Н. Луман; [пер. с нем. А. Антоновский]. – М. : Изд-во «Логос», 2004. – 232 с.
- 44.Луман Н. Общество общества 2. Медиа коммуникации / Н. Луман; [пер. с нем. А. Глухов, О. Никифоров]. – М.: Изд-во «Логос», 2005. – 280 с.
- 45.Льюкс С. Власть: Радикальный взгляд / Стивен Льюкс; [пер. с англ. А. И. Кырлежева]. – М.: Изд. дом Гос. ун-та Высшей школы экономики, 2010. – 240 с.
- 46.Макаров Б. М. Понятие общественной власти и ее системы / Б. М. Макаров // Вестник МГУ. – 1971. – №1. – С.43-52.
- 47.Моррис П. Власть: философский анализ / П.Моррис; [Пер. с англ. Л. М. Стаценко]. – М.: Прогресс, 2000. – 690 с.
- 48.Нисбет Р. Прогресс: история идеи / Роберт Нисбет; [пер. с англ. под ред. Ю. Кузнецова и Гр. Сапова]. – М.: ИРИСЭН, 2007. – 557 с.
- 49.Политическое как проблема. Очерки политической философии XX века. – М.: Идея-Пресс, 2009. – 224 с.
- 50.Ронг Д. Власть: основания, формы и способы применения / Д. Ронг; [Пер. с англ. В. И. Мостова]. – М.: Логос, 1999. – 240 с.
- 51.Сенокосов Ю. П. Власть как проблема. Опыт философского рассмотрения / Ю. П. Сенокосов – М.: Московская школа политических исследований, 2005. – 184 с.
- 52.Сучасна політична лексика : енциклопед. словник-довідник / [І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.; за наук. ред. Хоми Н. М.] – Львів : «Новий Світ-2000», 2015. – 396 с.
- 53.Токвиль А. Демократия в Америке / А. Токвиль; [пер. с франц./ предисл. Гарольда Дж. Ласки]. – М.: Прогресс, 1992. – 554 с.
- 54.Федоров А. Ф. Информационная безопасность в мировом политическом процессе / А. Ф. Федоров. – М.: МГИМО-Университет, 2006. – 220 с.
- 55.Фромм Е. Мати чи бути? / Е. Фромм ; [пер. з англ. О. Ю. Михайлова, А. Ю. Буряк]. – К. : Укр. письм., 2010. – 222 с.
- 56.Фромм Э. Бегство от свободы / Э. Фромм. – М. : АСТ, 2005. – 384 с.

57. Фромм Э. Здоровое общество // [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://freck.pp.ru/hamlib/EFromm-TheSaneSociety.html>
58. Фуко М. Интеллектуалы и власть: Избранные политические статьи, выступления и интервью / Мишель Фуко; [пер. с фр. С. Ч. Офертаса; под общей ред. В. П. Визгина и Б. М. Скуратова]. – М. : Праксис, 2002. – 384 с.
59. Фуко М. История безумия в классическую эпоху / Мишель Фуко. – СПб. : Университетская книга, 1997. – 576 с.
60. Фуко М. Наглядати й карати: народження в'язниці / М. Фуко; пер. з фр. П. Таращук. – К. : Основи, 1998. – 392 с.
61. Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы / М. Фуко. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ru.philosophy.kiev.ua/library/foucault/03/fuko_oglavlenie.html
62. Фуко М. Ненормальные: (Курс лекций, прочитанных в Колледже де Франс в 1974–1975 учебном году) / М. Фуко ; [пер. Е. А. Самарской]. – СПб. : Наука, 2005 – 432 с.
63. Фуко М. Нужно защищать общество: Курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1975 – 1976 учебном году / Мишель Фуко. – СПб. : Наука, 2005. – 312 с.
64. Халипов В. Ф. Введение в науку о власти / В. Ф. Халипов. – М.: Технологическая школа бизнеса, 1995. – 640 с.
65. Халипов В. Ф. Власть. Основы кратологии / В. Ф. Халипов. – М.: Луч, 1995. – 440 с.
66. Халипов В.Ф. Власть. Основы кратологии / В.Ф. Халипов. – М.: Луч, 1995. – 440 с.
67. Шмитт К. Диктатура. От истоков современной идеи суверенитета до пролетарской классовой борьбы / К. Шмитт. – СПб.: Наука, 2005. – 326 с.